

Tüzel Kişilerin Adli Yardımdan Yararlanıp Yararlanamayacağı Üzerine Düşünceler

Thoughts on Whether Legal Persons Can Benefit from Legal Aid

Alper Tunga Küçük^{1*}

Fatih Tahiroğlu¹

Dr. Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi,
Hukuk Fakültesi, İstanbul, Türkiye,
alpertkucuk@gmail.com

Dr. Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi,
Hukuk Fakültesi, İstanbul, Türkiye,
tahiroglufatih@hotmail.com

*Sorumlu Yazar/Corresponding

Öz: Adli yardım, yoksulluğu nedeniyle yargılama giderlerini kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda olan kişinin, bu giderlerden geçici olarak muaf tutulmasını sağlayan bir kurumdur. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun "adli yardımdan yararlanacak kişiler" başlıklı 334. maddesinde belirli şartlarla gerçek kişilerin, kamuya yararlı dernek ile vakıfların ve yabancıların adli yardımdan yararlanabileceği düzenlenmiştir. Kamuya yararlı dernek ve vakıflar haricindeki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı meselesi zaman zaman yargı kararlarına konu olmuştur. Son olarak bu mesele Anayasa Mahkemesi'nin 17/05/2023 tarihinde vermiş olduğu kararla yeniden gündeme gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle genel olarak Türk hukukunda adli yardımdan kimlerin yararlanabileceği konusunda bahsedilmiştir. Ardından tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı konusunda mukayeseli hukuktaki durum ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi uygulaması ele alınmıştır. Daha sonra ise mevzuat, öğretideki görüşler, Yargıtay uygulaması ve Anayasa Mahkemesi kararları incelenerek Türk hukukundaki durum ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonunda adli yardımın amacı ile anayasal temelleri de dikkate alınarak tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adli Yardım, Tüzel Kişi, Gerçek Kişi, Kamuya Yararlı Dernek ve Vakıflar, Sermaye Şirketi

Abstract: Legal aid is an institution that provides temporary exemption from litigation expenses for individuals who are unable to partially or fully cover these expenses due to poverty. The Law on Civil Procedure no. 6100, in its Article 334 titled "Persons Eligible for Legal Aid", regulates that certain conditions must be met for individuals, public-benefit associations, foundations, and foreigners to benefit from legal aid. The issue of whether legal persons other than public-benefit associations and foundations can benefit from legal aid has been the subject of occasional judicial decisions. Most recently, this issue has come to the forefront with the decision of the Constitutional Court on May 17, 2023. In this study, first, a general overview of who can benefit from legal aid in Turkish law has been discussed. Then, the situation in comparative law regarding whether legal persons can benefit from legal aid and the practice of the European Court of Human Rights have been addressed. Subsequently, the legislation, opinions, the practice of the Court of Cassation, and decisions of the Constitutional Court have been examined to elucidate the situation in Turkish law. At the end of the study, considering the purpose and constitutional foundations of legal aid, an evaluation has been made on whether legal persons can benefit from legal aid.

Keywords: Legal Aid, Legal Person, Real Person, Public Benefit Association and Foundation, Corporation

Extended Abstract

The issue of whether legal persons other than public-benefit associations and foundations can benefit from legal aid has been the subject of debate in the doctrine and judicial decisions in Turkish law. This issue is regulated in different ways in various legal systems. While in a group of countries, legal persons do not have the right to legal aid, in some countries it is stated that only non-profit legal persons can

benefit from the right to legal aid. Finally, in some countries (including Germany, Switzerland, Austria) legal persons, involving corporations, can apply for legal aid, provided that they meet certain conditions. According to German law, a legal person established and resident in another state that is a member of the EU or another state that is a party to the Agreement on the EEA, if the expenses cannot be paid by itself or by those economically related to the subject of the legal dispute and the right is not claimed or if not defending the right would be contrary to the public interest, he/she may benefit from legal aid. In Swiss law, legal persons are not prohibited from benefiting from legal aid by the Swiss Federal Code of Civil Procedure, and the issue is left to practice. According to the Swiss Federal Court, legal persons can benefit from legal aid if their sole assets are the subject of a dispute and if the legal person and all those economically concerned are poor. In Austrian law, legal persons may benefit from legal aid if the expenses necessary for the continuation of the trial cannot be provided by them or those who are economically involved in the conduct of the trial, and if the pursuit or defense of the right is not clearly malicious or does not appear to be very unlikely to be accepted. The European Court of Human accepted that legal persons who do not have the opportunity to cover litigation expenses can benefit from legal aid as a requirement of the right to access the court. In Turkish law, it has been accepted in doctrine and judicial decisions that other legal persons cannot benefit from legal aid. However, on this issue, the Constitutional Court recently made a remarkable decision which is in line with the recent decision of the European Court of Human Rights. According to the Constitutional Court, the criterion of being partially or completely unable to pay the litigation expenses required for the acceptance of the request for legal aid is not a concept that is valid only for natural persons. Since legal persons are allowed to express their claims before judicial authorities, having capacity to sue, this may make it difficult or even impossible for corporations that are incapable of paying high amounts of litigation expenses to file a lawsuit. In our opinion, although the second paragraph of Article 334 of the Code of Civil Procedure stipulates that publicly beneficial associations and foundations may benefit from legal aid, it is not expressly prohibited that legal persons other than these cannot benefit from legal aid. On the other hand, considering both the purpose of the legal aid institution and the principles and rights on which it is based, legal persons other than publicly beneficial associations and foundations should also be able to benefit from legal aid. The acceptance of this institution is a requirement not only of the principle of social state, but also of the principle of the rule of law, the principle of equality, the right to be heard legally, the freedom to seek rights and, in this context, the right of access to the court. Again, the fact that legal aid is a requirement of the principle of social state cannot be a justification for only real persons to benefit from this institution. Legal persons other than public benefit associations and foundations can also benefit from legal aid, which may serve to ensure the principle of social state. Moreover, it is not correct to assume that all legal persons, especially companies, are in a position to pay the judicial expenses. This is because the judicial expenses to be paid may reach very high amounts depending on the concrete case, and small and medium-sized companies or non-public associations and foundations may not be able to pay such judicial expenses without falling into financial difficulties. Indeed, the inability of a company, which cannot benefit from legal aid because it is not a public benefit association or foundation, to protect its assets and maintain its existence may seriously affect economic and social life and this situation may also concern the public interest. Likewise, it is not legally consistent to prevent a legal person, who has been granted the capacity to be a party and litigant by the legislator, from filing a lawsuit before the courts and being a party to the lawsuit due to its inability to benefit from legal aid. In our opinion, the assumption that legal persons request legal aid because they are insolvent or insolvent is also not appropriate. It should be underscored that legal aid is a requirement of the right to be heard and the right to a fair trial. The fact that public resources are limited does not justify the disregard of these fundamental rights. Finally, although there is no legal obstacle for legal persons other than public benefit associations and foundations to benefit from legal aid, it would be appropriate to make a legal regulation on this issue to end the contrary practice. In the regulation to be made in this regard, the condition that legal persons as well as the persons concerned should be economically unable

to pay the judicial expenses should be sought. It should be clearly stated in the text or justification of the law who may be economically interested. In addition, a provision stating that the financial status of legal persons, unlike real persons, should be scrutinized meticulously through qualified documents to be listed in the law may be added to the regulation to be made.

Giriş

Adlî yardım, yoksulluğu nedeniyle yargılama giderlerini kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda olan kişinin, bu giderlerden geçici olarak muaf tutulmasını sağlayan bir kurumdur¹. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun² "adli yardımdan yararlanacak kişiler" başlıklı 334. maddesinin birinci fıkrasına göre, "kendisi ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin, gereken yargılama veya takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olan kimseler, iddia ve savunmalarında, geçici hukuki korunma taleplerinde ve icra takibinde, taleplerinin açıkça dayanaktan yoksun olmaması kaydıyla adli yardımdan yararlanabilirler". Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre, kamuya yararlı dernek ve vakıflar da belirli şartlar altında adlî yardımdan yararlanabilirler. Yabancı kişilerin adlî yardımdan yararlanması ise karşılıklılık şartına bağlıdır (f. 3).

Adlî yardım kurumu birçok anayasal temele sahiptir³. Nitekim bazı ülkelerde bu kurumun anayasada açıkça güvence altına alındığı görülmektedir⁴. Söz konusu kurumun kabul edilmesi, sosyal devlet ilkesinin bir gereğidir⁵. Zira bu kurum, yoksul kişilerin yargı mercileri önünde haklarını arayabilmelerine veya savunma yapabilmelerine imkân sağlar⁶. Keza adlî yardım hukuk devleti ilkesinin, eşitlik ilkesinin⁷, hak arama hürriyetinin⁸ ve bu bağlamda mahkemeye erişim hakkının⁹ da bir

¹ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Yargılama Usulleri* (Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1960), 177; Necip Bilge - Ergun Önen, *Medeni Yargılama Hukuku Dersleri* (Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978), 344; Saim Üstündağ, *Medeni Yargılama Hukuku* (İstanbul, Nesil Matbaacılık, 2000), 775; Baki Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usûlü, C. V* (İstanbul: Demir Demir Yayıncılık, 2001), 5418; Baki Kuru, *Medenî Usul Hukuku El Kitabı, Cilt 2* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2020), 1623; Oğuz Atalay, *Medeni Usul Hukukunda Adli Yardım* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986), 4-5; Oğuz Atalay, *Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku* (İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2017), 2411; Hakan Pekcanitez vd. *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı* (İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2023) 574; Süha Tanrıver, *Medenî Usûl Hukuku, C. I* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 1199; Murat Atalı vd., *Medenî Usûl Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2023), 693; Ayşe Kılınç, *Medeni Usul Hukukunda Adli Yardım* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2013), 9.

² R.G., 04/02/2011, S. 27836.

³ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Kılınç, *Adli Yardım*, 123 vd.

⁴ Anayasalarında adlî yardım hakkını açıkça düzenleyen ülkelere Azerbaycan, Belçika, Hollanda, Portekiz, İsviçre örnek olarak gösterilebilir. Bu konu hakkında geniş bilgi için Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme*) ve Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (*United Nations Office on Drugs and Crime*) tarafından hazırlanan "Adli Yardım Hakkında Küresel Çalışma-Ülke Profilleri" (*Global Study on Legal Aid Country Profiles*) isimli çalışmaya bakılabilir (https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/GSLA_-_Country_Profiles.pdf).

⁵ Thomas Rauscher, "Einleitung", *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 1 §§ 1-354*, ed. Wolfgang Krüger - Thomas Rauscher (München: C.H. Beck, 2020), kn. 297; Daniel Wache, "ZPO § 114", *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 1 §§ 1-354*, ed. Wolfgang Krüger - Thomas Rauscher (München: C.H. Beck, 2020), kn. 3; Wolfgang Grunsky - Florian Jacoby, *Zivilprozessrecht* (München: Verlag Franz Vahlen, 2014), kn. 835; Ejder Yılmaz, "Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti", *Ankara Barosu Dergisi 2* (1984), 209; Pekcanitez vd., *Ders Kitabı*, 574; Atalay, *Pekcanitez Usûl*, 2411; Atalay, *Adli Yardım*, 15; Tanrıver, *Usûl*, 1199; Hüsamettin Çelebi, "Hak Aramanın Maliyeti", *Ankara Barosu Dergisi 2* (1989), 258; Mustafa Köksal, "Adli Yardım (Müzaheretli Adliye) Kurumunun İdari Yargıdaki Uygulanması", *Terazi Hukuk Dergisi 40* (Aralık 2009), 98; Mine Akkan, *Medenî Usûl Hukukunda Avukatla Temsil Zorunluluğu* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2010), 186; Kılınç, *Adli Yardım*, 148; Leyla Akyol Aslan, "Adli Yardım Kurumunun Arabuluculukta Uygulanması - (HUAK m. 13/3)", *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 4/1* (Ocak 2018), 83.

⁶ Çelebi, "Hak Arama", 258-259; Köksal, "Adli Yardım", 98; Nesibe Kurt Konca, "Arabuluculuk Sürecinde Adli Yardım Taleplerinde Görevli Merciyeye İlişkin Bir Değerlendirme", *TBB Dergisi 142* (2019), 233.

⁷ Faruk Erem, "Adli Yardım", *İmran Öktem'e Armağan* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970); 108; Ömer Ulukapı - Ömer Çon, "Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Yolunun Medeni Usul Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi", *Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan* (Ankara: Yetkin Yayınevi, 2014), 1961; Sezin Aktepe Artık, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014), 100.

⁸ Erem, "Adli Yardım", 109.

⁹ Robert Fucik, "§ 63", *Zivilprozessordnung Kommentar*, ed. Walter H. Rechberger - Thomas Klicka (Wien: Verlag Österreich, 2019), kn. 1. Adlî yardıma ilişkin düzenlemelerin etkin hukukî koruma için gerekli olduğu yönünde bkz. Rauscher, Thomas: *Münchener Kommentar zur ZPO*, 6. Auflage, 2020, kn. 297; Mine Akkan, "Medenî Usûl Hukukunda Etkin Hukukî Koruma", *MİHDER 3/6* (2007), 55. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi'ne yapılacak bireysel başvurularda da adlî yardım söz konusudur

gereğidir¹⁰. Ayrıca şartları mevcut olmasına rağmen kişinin adli yardımdan yararlandırılmaması aynı zamanda hukukî dinlenilme hakkının da ihlâl edilmesine neden olur¹¹.

Çalışmada kamuya yararlı dernek ve vakıflar haricindeki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı meselesi ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak adli yardımdan yararlanacak kişiler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı hususunda öncelikle mukayeseli hukuktaki duruma ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi uygulamasına yer verilmiştir. Ardından konuya ilişkin Türk hukukundaki görüşler ve yargı kararları incelenerek bir kanaate varılmıştır.

I. Genel Olarak Adli Yardımdan Yararlanabilecek Kişiler

A. Gerçek kişiler

Adli yardımdan esasen gerçek kişiler yararlanabilir¹². Şöyle ki, adli yardımdan yararlanacak kişilerin düzenlendiği Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinin birinci fıkrasında her ne kadar açıkça gerçek kişi ifadesi yer almasa da maddenin düzenleniş biçimiyle gerçek kişiler kastedilmektedir. Zira söz konusu fıkra adli yardımdan yararlanabilecek kişiler, "*kendisi ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin, gereken yargılama veya takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olan kimseler*" şeklinde ifade edilmiştir¹³. Yine Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334.

(Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü m. 59/3, h; m. 62/2). İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, bireysel başvuru harcının olmasının mahkemeye erişim hakkını ihlâl etmediğine karar vermiştir. Mahkeme, kararında harcın aşırı olmadığını ve adli yardım imkânının mevcut olduğunu vurgulamıştır (İHAM, *Hasan Uzun/Türkiye*, B. No: 10755/13, 30/4/2013, § 58). Bu konuda bkz. Hüseyin Ekinci, "Mahkemeye Erişim Bağlamında Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Harcı ve Adli Yardım", *Haşim Kılıç'a Armağan* (Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2015), 1391 dn. 52; Şermin Birtane, *Etkili Bir Başvuru Yolu Olarak Bireysel Başvuru* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2019), 57. Bireysel başvuru harcının makul ölçüde olduğu ve adli yardımın da mümkün olduğuna dair bkz. Ramazan Korkmaz, *Medenî Usûl Hukuku Açısından Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017) 160.

¹⁰ Reinhard Bork, "vor § 114", *Stein/Jonas Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 2 §§ 78-147*, ed. Reinhard Bork - Herbert Roth (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), kn. 8; Erik Kießling, "Vorbemerkung zu §§ 114-127", *Zivilprozessordnung*, ed. Ingo Saenger (Baden-Baden: Nomos, 2023), kn. 1; Tanrıver, *Usûl*, 1199; Kılınc, *Adli Yardım*, 144 vd. Bu konuda ayrıca bkz. Grunsky - Jacoby, *Zivilprozessrecht*, kn. 835; Süleyman Burak Gündoğdu, *Medenî Yargıda Usûl Kurallarına Aykırılığın Anayasa Mahkemesi'nce Bireysel Başvuru Yoluyla Denetlenmesi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021), 219-221.

¹¹ Hakan Pekcanitez, "Hukukî Dinlenilme Hakkı", *Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2000), 784; Muhammet Özkes, *Medenî Usûl Hukukunda Hukukî Dinlenilme Hakkı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2013), 306 vd.

¹² Hüsnü Mehmet Kabakçıoğlu, "Muzaheret Adliye", *Adliye Ceridesi*, S. 4, (1942), 375-386, 377; İsmail Hakkı Karafakih, *Hukuk Muhakemeleri Usûlü Esasları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1952), 272; Necmeddin M. Berkin, *Medenî Usûl Hukuku Esasları* (İstanbul: Hamle Matbaası, 1969), 204; Necmeddin M. Berkin, *Tatbikatçılara Medenî Usul Hukuku Rehberi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1981), 869; Ansay, *Yargılama*, 178; Bilge - Önen, *Yargılama*, 345; Kuru, *Hukuk Muhakemeleri*, 5420; Kuru, *El Kitabı*, 1624; İlhan E. Postacıoğlu, *Medenî Usûl Hukuku Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1975), 676; Üstündağ, *Yargılama*, 776; H. Yavuz Alangoya vd., *Medenî Usûl Hukuku Esasları* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2011), 420; Ejder Yılmaz, "Adli Yardım Kurumunun İdari Yargıda Uygulanması", *Makaleler (1973-2013), C. 1*, ed. Ejder Yılmaz (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 570; Pekcanitez vd., *Ders Kitabı*, 574; Ramazan Arslan vd., *Medenî Usul Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 769; Ejder Yılmaz, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, Cilt III* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2017), 3207; Tanrıver, *Usûl*, 1200; Abdurrahim Karşlı, *Medenî Muhakeme Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2020), 728; L. Şanal Görgün vd., *Medenî Usûl Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 747; Atalay, *Adli Yardım*, 55; Atalay, *Pekcanitez Usûl*, 2415; Kılınc, *Adli Yardım*, 193; Ömer Ulukapı, *Medenî Usûl Hukuku* (Konya: Mimoza Yayıncılık, 2015), 438; Âlim Taşkın, "Adli Yardımın İşlevi Ve Yardım Giderlerinin Geri Alınma Zamanı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 3 (1999), 839; Ömer Uğur Gençcan, "Adli Yardım", *Yargıtay Dergisi* 31/1-2 (2005), 128; Mehmet Akbal, "Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım", *TBB Dergisi* 93 (2011), 152; Nihan Esendal, "Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanması ve Adil Yargılanma Hakkı", *Terazi Hukuk Dergisi* 31 (Mart 2009), 180; Peksöz, Vildan. *Medenî Usûl Hukuku Açısından Adi Ortaklık İlişkileri*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2. Bası, 2022, 346.

¹³ Atalay, *Pekcanitez Usûl*, 2415; Kılınc, *Adli Yardım*, 193; Ulukapı, *Usûl*, 438; Ekinci, "Adli Yardım", 1399. Bu düzenlemenin Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'ndaki karşılığı 465. maddede yer almaktaydı. Söz konusu hükümde, yine gerçek kişi ifadesi yer almaksızın adli yardımdan yararlanabilecek kişiler, "*kendisizle ailesini meşetçe ehemmiyetli zarurete düşürmeksizin masarifi lazimeyi kısmen veya tamamen ifadan aciz olan kimseler*" şeklinde ifade edilmekteydi. Öğretide de bu ifadeden hareketle adli yardımdan gerçek kişilerin yararlanabileceği belirtilmekteydi. Bkz. Karafakih, *Hukuk Muhakemeleri*, 272; Berkin, *Esaslar*, 204; Bilge - Önen, *Yargılama*, 345; Kabakçıoğlu, "Muzaheret Adliye", 377; Atalay, *Adli Yardım*, 55; Üstündağ, *Yargılama*, 776; Yılmaz, "Adli Yardım", 570; Taşkın, "Adli Yardım", 839; Gençcan, "Adli Yardım", 128; Akbal, "Adli Yardım", 152; Esendal, "Adli Yardım", 180. Bu hükmün Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. Maddesinin birinci fıkrası ile aynı içerikte olduğu yönünde bkz. Bilge Umar, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 970.

maddesinin ikinci fıkrasında, adlî yardımdan yararlanabilecek olan tüzel kişilerin istisnâ olarak düzenlenmiş olması da adlî yardımdan esasen gerçek kişilerin yararlanabileceğini ortaya koymaktadır¹⁴. Nitekim bu durum, madde gerekçesinde de “*gerçek kişiler için öngörülen adli yardımdan, istisnâ olarak, kamuya yararlı dernek ve vakıfların da yararlanabilmeleri düzenlenmiştir*” şeklinde vurgulanmıştır¹⁵.

B. Kamuya yararlı dernek ve vakıflar

Adlî yardımdan yararlanabilecek kişilerden bir diğeri, Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 334. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme alanı bulan kamuya yararlı dernek¹⁶ ve vakıflardır¹⁷. Hukuk Muhakemeleri Kanunu’ndan önce yürürlükte bulunan Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu’nda ise gerçek kişiler haricinde hayır kurumlarının adlî yardımdan yararlanabilecekleri düzenlenmişti (m. 465/1)¹⁸. Kamuya yararlı dernek ve vakıfların adlî yardımdan yararlanmasının kabul edilmesinin sebebi madde gerekçesinde şu şekilde ifade edilmiştir: Kamuya yararlı dernek ve vakıfların faaliyetleri sırasında taraf olmak zorunda kalacakları dava ve işler nedeniyle yapacakları harcamaları karşılayacak yeterli malî kaynaklarının bulunmaması hâlinde, gerçekleştirebilecekleri kamuya yararlı faaliyetlerin de tehlikeye girmesi söz konusu olabilecektir. Bu nedenle bu tür tüzel kişilerin de adlî yardımdan yararlanması gerekir¹⁹.

C. Yabancılar

Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 334. maddesinin üçüncü fıkrasına göre, yabancıların adlî yardımdan yararlanabilmeleri mümkündür²⁰. Bu hükme göre, “*yabancıların adli yardımdan yararlanabilmeleri ayrıca karşılıklılık şartına bağlıdır*”²¹. Ancak bunun için adlî yardım talebinde bulunan yabancıların kendi ülkelerinde de Türk vatandaşlarının adlî yardımdan yararlanabildiklerini ispat etmeleri gerekir²².

¹⁴ Kılınç, *Adli Yardım*, 193; Akyol Aslan, “Adli Yardım”, 103.

¹⁵ Bkz. Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/574), 100 (<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss393.pdf>).

¹⁶ Kamuya yararlı dernekler 5253 sayılı Dernekler Kanunu’nun 27. maddesinde düzenlenmiştir. Bu hükme göre, “*kamu yararına çalışan dernekler, Cumhurbaşkanlığı kararıyla tespit edilir. Bir derneğin kamu yararına çalışan derneklerden sayılabilmesi için, en az bir yıldan beri faaliyette bulunması ve derneğin amacı ve bu amacı gerçekleştirmek üzere giriştiği faaliyetlerin topluma yararlı sonuçlar verecek nitelikte ve ölçüde olması şarttır*”. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Atalay, *Pekcanitez Usûl*, 2415-2416.

¹⁷ Kamuya yararlı vakıflara dair düzenleme, 4962 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun’un 20. maddesinde bulunmaktadır. Bu hükme göre, “*gelirlerinin en az üçte ikisini nev’i itibarıyla genel, katma ve özel bütçeli idarelerin bütçeleri içinde yer alan bir hizmetin veya hizmetlerin yerine getirilmesini amaç edinmek üzere kurulan vakıflara, Cumhurbaşkanınca vergi muafiyeti tanınabilir.1 Bunların vergi muafiyetinden yararlanması ve muafiyetlerinin kaybedilmesine ilişkin şartlar, usul ve esaslar Maliye Bakanlığınca belirlenir*”. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Atalay, *Pekcanitez Usûl*, 2415-2416.

¹⁸ Bu hükme göre, “*müessesatı hayriye iddia ve müdafaalarında veya icraya ve ihtiyati tedbirlere müracaatlarında haklı olduklarına dair delil gösterirlerse müzaheretli adliyeye nail olabilirler*”. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Karafakih, *Hukuk Muhakemeleri*, 272; Berkin, *Esaslar*, 204; Ansay, *Yargılama*, 178; Kuru, *Hukuk Muhakemeleri*, 5420; Bilge/Önen, *Yargılama*, 345; Üstündağ, *Yargılama*, 776; Atalay, *Adli Yardım*, 56 vd.; Alangoya vd., *Usul*, 420; Gençcan, “Adli Yardım”, 129; İmmihan Yaşar, “Adli Yardım Uygulaması”, *İstanbul Barosu Dergisi* 80/5 (2006), 2007-2026. Ancak hukukumuzda, hayır kurumu adı altında bir tüzel kişilik kategorisi bulunmamaktadır. Öğretide bu kavramdan ne anlaşılması gerektiği konusunda tartışmalar bulunmaktaydı. Bu konu hakkında bkz. Kemal Hakkı Reisoğlu, “Müzaheretli Şahsın Dâvada Haksız Çıkması”, *Adalet Dergisi* 1 (1952), 64-73, 66 vd.; Atalay, *Adli Yardım*, 57 vd.; Kılınç, *Adli Yardım*, 195.

¹⁹ Bkz. Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/574), 100 (<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss393.pdf>).

²⁰ Kuru, *El Kitabı*, 1624; Arslan vd., *Usul*, 742; Tanrıver, *Usûl*, 1200; Yılmaz, *Şerh*, 3208; İlhan E. Postacıoğlu - Sümer Altay, *Medenî Usûl Hukuku Dersleri* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 988; Timuçin Muşul, *Medenî Usûl Hukuku* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2012), 511.

²¹ Aynı düzenleme Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu’nun 465. maddesinin ikinci fıkrasında yer almaktaydı. Bu hükme göre “*Ecnebilerin müzaheretli adliyeye nail olabilmeleri muamelei müteakibinin cari olduğunun ispat edilmesine mütevakkıftır*”. Bu konuda bkz. Kuru, *Hukuk Muhakemeleri*, 5420; Karafakih, *Hukuk Muhakemeleri*, 273; Berkin, *Esaslar*, 204; Ansay, *Yargılama*, 178; Bilge/Önen, *Yargılama*, 345; Postacıoğlu, *Usûl*, 676; Atalay, *Adli Yardım*, 63; Üstündağ, *Yargılama*, 76; Akbal, *Adli Yardım*, 152.

²² Atalay, *Pekcanitez Usûl*, 2417.

Kanun'da aranılan karşılıklılık şartı²³, hukukî veya fiili karşılıklılıktır²⁴. Öğretide bu düzenlemenin kapsamının yabancı gerçek kişiler olduğu ifade edilmiştir²⁵.

II. Tüzel Kişilerin Adli Yardımdan Yararlanıp Yararlanamayacağı Meselesi

A. Mukayeseli hukuktaki durum

1. Genel olarak

Tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı konusunda, Türk hukuku bakımından bir değerlendirme yapmadan önce, mukayeseli hukuktaki durumun ortaya konulmasında fayda vardır. Burada öncelikle, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kararlarında işaret edilen, 2008 yılında yapılan ve 32 ülkeyi kapsayan bir araştırmadan bahsetmek gerekir²⁶. Bu araştırmaya göre, ülkeler incelendiğinde, tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı hususunda üç farklı yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bosna Hersek, Bulgaristan, İngiltere ve Galler, İrlanda, İtalya, Letonya, Lüksemburg, Malta, Moldova, Romanya ve Sırbistan'ın aralarında bulunduğu ülkelerde tüzel kişilerin adli yardım hakkı bulunmamaktadır. Buna karşılık, Fransa, Yunanistan, Portekiz, Slovenya, İspanya ve Türkiye'de ise kâr amacı gütmeyen tüzel kişilerin²⁷ (*non-commercial purpose, but non-lucrative*) adli yardım hakkından yararlanabileceği belirtilmiştir. Son olarak, Avusturya, Belçika, Estonya, Finlandiya, Almanya, Hollanda, Polonya, Rusya, İsviçre ve Ukrayna'da ise

²³ Öğretide yabancılar bakımından getirilen bu sınırlamanın İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi m. 6'daki mahkemeye erişim hakkının orantısız bir sınırlaması olduğu ifade edilmiştir. Bu görüşe göre, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ile tanınan haklar, devletlerin menfaatlerinin korunmasını amaçlamadığından, yalnızca diğer ülkeleri kendi vatandaşlarına aynı hakları tanımak konusunda teşvik etmek amaçlı bir ilke olan karşılıklılığa dayanarak sözleşmede öngörülen bir hakkın sınırlanması kabul edilemez. Bu nedenle İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi m. 6, Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 334/3'e göre öncelikle uygulanmalı ve diğer şartların mevcut olması hâlinde yabancıların adli yardım talebi kabul edilmelidir. Bkz. Ersin Erdoğan, *Medenî Usûl Hukuku Kurallarının Yer Bakımından Uygulanması* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2020), 158-159; Atalı vd., *Usûl*, 694-695. Adli yardımın hem mahkemeye erişim hakkının hem de hukukî dinlenme hakkının kullanımının sağlanmasındaki yadsınamaz rolü ve adil yargılanma hakkı açısından arz ettiği önem karşısında adli yardımın da temel bir insan hakkı olarak kabul edilmesi ve yabancıların adli yardımdan faydalanabilmeleri açısından aranan karşılıklılık şartının kaldırılması gerektiği yönünde bkz. A. İpek Sarıöz Büyükalp, *AİHS ve AİHM Kararlarının da İncelenmesi Suretiyle Adil Yargılanma Hakkının Türk Milletlerarası Usûl Hukuku Üzerindeki Etkileri* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018), 558-559, 576. Bu yönde ayrıca bkz. Emel Hanağası, *Medenî Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2016), 335-336. Bu konuda yapılan bir bireysel başvuru sonucunda Anayasa Mahkemesi, yabancıların adli yardımdan yararlanması bakımından karşılıklılık şartının kategorik olarak aranmasının mahkemeye erişim hakkının ihlali olduğuna karar vermiştir (AYM, *Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem*, B. No: 2019/26339, 17/5/2023 (R.G., 8/11/2023, S. 32363)). Öte yandan, Anayasa Mahkemesi'ne yapılacak bireysel başvurular bakımından adli yardımda karşılıklılık ilkesinin uygulanıp uygulanmayacağı da ayrıca tartışma konusu olmuştur. Şöyle ki, 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 49. maddesinin yedinci fıkrasına göre, bireysel başvuruların incelenmesinde, bu Kanun ve Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nde hüküm bulunmayan hâllerde ilgili usûl kanunlarının bireysel başvurunun niteliğine uygun hükümleri uygulanır. Öğretideki bir görüşe göre, hukuk yargılamalarında adli yardım için öngörülen karşılıklılık kuralının insan haklarının korunmasını konu alan bireysel başvuru yargılamalarında kabul edilmesi isabetli olmaz. Bkz. Abdulkadir Karaaslan, *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Usulü ve Uygulama Sorunları, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne Başvuru Usulü ile Karşılaştırmalı Olarak* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020), 159. Aynı yönde bkz. Ekinci, "Adli Yardım", 1400. Anayasa Mahkemesi'nin de kendisine yapılan bir bireysel başvurudaki adli yardım talebi hakkında böyle bir kararı mevcuttur. Anayasa Mahkemesi'ne göre, temel hak ve özgürlüklerinin kamu makamları tarafından ihlal edildiği iddiasında bulunan yabancı bir kişinin ileri sürdüğü adli yardım talebinin, sadece karşılıklılık ilkesine uyulmadığı gerekçesiyle reddedilmesinin, bireylerin hak ve özgürlüklerini merkeze alan bireysel başvurunun ruhuyla bağdaşmaz (AYM, *Nadali Agheli Kohne Shahrı*, B. No: 2014/12633, 9/9/2015, § 18 (R.G., 4/11/2015, S. 29522)). Bu konu hakkında ayrıca bkz. Karaaslan, *Bireysel Başvuru*, 159.

²⁴ Karşı, *Muhakeme*, 729; Esendal, "Adli Yardım", 180. Kanun'un gerekçesinde bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: Türkiye'de adli yardım talebinde bulunan yabancıların, vatandaşı olduğu ülkede, Türk vatandaşlarının da adli yardımdan yararlanabildiklerinin ispatında, iki veya çok taraflı uluslararası antlaşmalar ve ilgili ülkenin kanunlarından yararlanılabileceği gibi, fiilî uygulamaların ispatı da yeterli olacaktır. Bkz. Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/574), 100 (<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss393.pdf>)

²⁵ Atalay, *Pekcanitez Usûl*, 2417; Kılınc, *Adli Yardım*, 194; Akyol Aslan, "Adli Yardım", 104. Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanun döneminde de HUMK m. 465, II'de ecnebi ifadesinin kapsamı yabancı gerçek kişi olarak belirtilmiştir. Bkz. Postacıoğlu, *Usûl*, 676; Atalay, *Adli Yardım*, 55; Gençcan, "Adli Yardım", 128; Akbal, *Adli Yardım*, 152. Yabancı tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağına dair bkz. II, B, 2.

²⁶ Bkz. İHAM, *Granos Organicos Nacionales A.Ş./Almanya*, § 17-18 (B. No: 19508/07, 22/3/2012); İHAM, *VP Diffusion Sarl/France*, (B. No: 14565/04, 26/8/2008); İHAM, *C.M.V.M.C. O'LIMO/Spain*, (B. No: 33732/05, 24/11/2009, §§ 11-14).

²⁷ Buradaki ifadenin, ilgili İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kararlarında geçen ifade olduğunu vurgulamak gerekir. Türk hukuku açısından mevzuattaki durum için aşağıda bkz. II, C, 1.

ticari şirketler de dâhil olmak üzere tüzel kişilerin belirli koşullara sahip olmak kaydıyla adlî yardıma başvurabileceği tespit edilmiştir.

Bu noktada, Türkiye'nin de dâhil olduğu Kıta Avrupası yargılama sisteminde²⁸ yer alan Almanya, İsviçre ve Avusturya hukukunun üzerinde ayrıca durulmasında yarar vardır. Nitekim tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanıp yararlanamayacağına ilişkin söz konusu ülkelerdeki düzenlemeler ve görüşler Türk Hukuku bakımından yapılacak değerlendirmede yol gösterici olabilir.

2. Alman hukuku

Alman hukukunda gerçek kişilerin adlî yardımdan hangi şartlarda yararlanabileceği Alman Medenî Usûl Kanunu'nun 114. maddesinde düzenlenmiştir. Bu hükme göre, hakkın aranmasının veya savunulmasının yeterli ölçüde olumlu sonuçlanma ihtimâli varsa ve hakkın aranması veya savunulması kötü niyetli görünmüyorsa, kişisel ve ekonomik şartları sebebiyle yargılama giderlerini karşılayamayan veya kısmen ya da taksitle karşılayabilen taraf talep üzerine adlî yardımdan yararlanabilir²⁹. Alman hukukunda her gerçek kişi Alman vatandaşı olup olmadığına bakılmaksızın adlî yardımdan yararlanabilir³⁰. Dolayısıyla yabancıların ve vatansızların da adlî yardımdan yararlanabilmeleri mümkündür³¹. Bu noktada, kişinin yerleşim yerinin yurt içinde mi yoksa yurt dışında mı olduğunun bir önemi yoktur³².

Alman hukukunda tüzel kişilerin hangi şartlarda adlî yardımdan yararlanabileceği ise, Alman Medenî Usûl Kanunu'nun 116. maddesinin birinci fıkrasının ikinci bendinde düzenlenmiştir. Bu hükme göre Almanya'da, Avrupa Birliği üyesi olan başka bir devlette veya Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması'na taraf olan başka bir devlette kurulmuş ve orada ikâmet eden bir tüzel kişi, giderler kendisi veya hukukî uyumsuzluğun konusuyla ekonomik açıdan ilgili olanlar (*wirtschaftlich Beteiligten*) tarafından ödenemiyorsa ve hakkın aranmaması veya hakkın savunulmaması kamu yararına aykırılık teşkil edecekse, adlî yardımdan yararlanabilir³³. Görüldüğü üzere, Alman hukukunda yerli tüzel kişilerin yanı sıra Avrupa Birliği üyesi olan bir devlette veya Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması'na taraf olan başka bir devlette kurulmuş ve orada ikâmet eden tüzel kişiler de adlî yardımdan yararlanabilir. Bu noktada,

²⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ayşe Gülin Güralp, *Anglo-Amerikan ve Kıta Avrupası Medenî Yargılama Hukuku Sistemleri'ndeki Reform Çalışmaları, Yeni Gelişmeler ve Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011), 5 vd.

²⁹ Alman hukukunda tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanması konusunda geniş bilgi için bkz. Klaus Willenbruch, *Das Armenrecht der juristischen Personen* (Berlin: Duncker&Humblot, 1977), 14 vd.

³⁰ Arwed Blomeyer, *Zivilprozeßrecht Erkenntnisverfahren* (Berlin: Duncker & Humblot, 1985), 780; Reinhard Bork, "§ 114", *Stein/Jonas Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 2 §§ 78-147*, ed. Reinhard Bork - Herbert Roth (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), kn. 10; Almuth Zempel - Mallory Völker, "§ 114", *Zivilprozessordnung Kommentar*, ed. Hanns Prütting - Markus Gehrlein (Köln: Luchterhand Verlag, 2016), kn. 9; Leo Rosenberg vd. *Zivilprozessrecht* (München: Verlag C. H. Beck, 2018), § 87 kn. 9; Stefan Smid - Sabine Hartmann, "§ 114", *Zivilprozessordnung und Nebengesetze Großkommentar, Band 2 Teilband 2 §§ 78-127a*, ed. Bernhard Wiczorek - Rolf A. Schütze (Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2015), kn. 3.

³¹ Blomeyer, *Zivilprozeßrecht*, 780; Adolf Baumbach vd., *Zivilprozessordnung mit FamFG, GVG und anderen Nebengesetzen* (München: Verlag C. H. Beck, 2016), § 114 kn. 10; Bork, "§ 114", kn. 10; Gerhart Reichling, "ZPO § 114", *BeckOK ZPO*, ed. Volkert Vorwerk - Christian Wolf (München: C. H. Beck, 2023), kn. 8; Rosenberg vd. *Zivilprozessrecht*, § 87 kn. 9; Frank O. Fischer, "ZPO § 114", *Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz Kommentar*, ed. Hans-Joachim Musielak - Wolfgang Voit (München: Verlag Franz Vahlen, 2023), kn. 2; Reinhold Geimer, "§ 114", *Zöller Zivilprozessordnung*, ed. Richard Zöller vd. (Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 2014), kn. 5; Peter Gottwald, "Die Stellung des Ausländers im Prozeß", *Grundfragen des Zivilprozessrechts* (Bielefeld: Gieseking, 1991), 54 vd.

³² Rosenberg vd., *Zivilprozessrecht*, § 87 kn. 9; Baumbach vd., *Zivilprozessordnung*, § 114 kn. 10; Reichling, "ZPO § 114", kn. 8; Geimer, "§ 114", kn. 5; Smid - Hartmann, "§ 114", kn. 3; Wolfgang Hau, "Prozesskostenhilfe für Ausländer und Auslandsansässige im deutschen Zivilprozess", *Halûk Konuralp Anısına Armağan, C. I* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2009), 411 vd.

³³ Söz konusu hükmün kapsamına hem özel hukuk tüzel kişileri hem de kamu hukuku tüzel kişileri girer. Bu konuda bkz. Reinhard Bork, "§ 116", *Stein/Jonas Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 2 §§ 78-147*, ed. Reinhard Bork - Herbert Roth (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), kn. 20; Erik Kießling, "§ 116", *Zivilprozessordnung*, ed. Ingo Saenger (Baden-Baden: Nomos, 2023), kn. 18. Öte yandan, tasfiye hâlindeki bir tüzel kişi de adlî yardımdan yararlanabilir (Frank O. Fischer, "ZPO § 116", *Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz Kommentar*, ed. Hans-Joachim Musielak - Wolfgang Voit (München: Verlag Franz Vahlen, 2023), kn. 11; Daniel Wache, "ZPO § 116", *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 1 §§ 1-354*, ed. Wolfgang Krüger - Thomas Rauscher (München: C.H. Beck, 2020), kn. 21; Gerhart Reichling, "ZPO § 116", *BeckOK ZPO*, ed. Volkert Vorwerk - Christian Wolf (München: C. H. Beck, 2023), kn. 17).

Avrupa Birliği üyesi bir devlette veya Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması'na taraf olan bir devlette kurulu olan ve orada ikâmet eden tüzel kişiler, yerli tüzel kişilerle eşit tutulmuştur³⁴. Bunların dışındaki yabancı tüzel kişiler ise ancak uluslararası anlaşmalar çerçevesinde adli yardımdan yararlanabilirler³⁵.

Alman Medenî Usûl Kanunu'nun 116. maddesine göre, tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanabilmesi için, yargılama giderlerinin kendisi dışında hukukî uyumsuzluğun konusuyla ekonomik açıdan ilgili olanlar (*wirtschaftlich Beteiligten*) tarafından da ödenmemesi gerekir. Böyle bir kuralın kabul edilmesinin amacı, aslında ödeme gücü olan kişilerin giderlerden kaçınmak amacıyla tüzel kişileri kullanmalarını engellemektir³⁶. Ekonomik açıdan ilgili olanlar, tüzel kişinin davayı kazanmasından veya kaybetmesinden ötürü mali durumu etkilenebilecek kişilerdir³⁷. Ekonomik açıdan ilgili olanlar kavramı geniş anlaşılmalıdır³⁸. Bu noktada örneğin, ortaklar, yönetim kurulu ve denetim kurulu üyeleri ekonomik açıdan ilgili olarak kabul edilir³⁹. Yine bağlı işletmenin taraf olduğu bir uyumsuzlukta hâkim şirket ekonomik açıdan ilgilidir⁴⁰. Keza alacaklılar da ekonomik açıdan ilgili olabilirler⁴¹. Ayrıca bir derneğin üyeleri de ekonomik açıdan ilgili olabilirler⁴².

Yukarıda ifade edildiği üzere, Alman hukukunda tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanabilmesi için hakkın aranmasının veya hakkın savunulmasının kamu yararını ilgilendirmesi gerekir. Eğer bir davada verilecek karar nüfusun veya ekonomik hayatın daha geniş bir kesimine hitap ederse ve bu kararın sosyal etkileri olacaksa, davanın takip edilmesinde kamu yararı vardır⁴³. Örneğin, davanın yürütülmemesi bir tüzel kişinin kamuya hizmet eden görevlerini yerine getirmesini engelleyecekse, bu durumda kamu yararı vardır⁴⁴. Keza bir tüzel kişinin varlığı davanın yürütülmesine bağlıysa ve dolayısıyla davanın sonucu çok sayıda kişinin istihdamını etkileyecekse, burada da kamu yararı mevcuttur⁴⁵.

Aynı durum çok sayıda küçük alacaklının etkilenebileceği yargılamalar bakımından da geçerlidir⁴⁶. Bu konuda örneğin, alacaklı sayısının 27 olması yeterli kabul edilirken⁴⁷, 22 olması yeterli kabul edilmemiştir⁴⁸. Öte yandan kamu yararından bahsedebilmek için ekonomik açıdan ilgililerin dışında

³⁴ Bork, "§ 116", kn. 28; Almuth Zempel - Mallory Völker, "§ 116", *Zivilprozessordnung Kommentar*, ed. Hanns Prütting - Markus Gehrlein (Köln: Luchterhand Verlag, 2016), kn. 13; Kießling, "§ 116", kn. 18.

³⁵ Bork, "§ 116", kn. 28 vd.; Rosenberg vd., *Zivilprozessrecht*, § 87 kn. 26; Kießling, "§ 116", kn. 18.

³⁶ Fischer, "ZPO § 116", kn. 13.

³⁷ Kießling, "§ 116", kn. 20; Reichling, "ZPO § 116", kn. 21.

³⁸ Fischer, "ZPO § 116", kn. 14; Reichling, "ZPO § 116", kn. 21.1.

³⁹ Fischer, "ZPO § 116", kn. 14; Reichling, "ZPO § 116", kn. 21.1; Christian Seiler, "§ 116", *Thomas/Putzo Zivilprozessordnung*, ed. Heinz Thomas vd. (München: Verlag C. H. Beck, 2015), kn. 5.

⁴⁰ Fischer, "ZPO § 116", kn. 15; Wache, "ZPO § 116", kn. 24.

⁴¹ Seiler, "§ 116", kn. 5; Fischer, "ZPO § 116", kn. 14; Reichling, "ZPO § 116", kn. 21.1.

⁴² Reichling, "ZPO § 116", kn. 21.1; Fischer, "ZPO § 116", kn. 15.

⁴³ BGH, Beschl. v. 10. 2. 2011 – IX ZB 145/09 (*NJW* Heft 22 (2011), 1596); BGH, Beschluss vom 5.3.2015 – IX ZB 77/14 (*NZI* Heft 10 (2015), 413); Fischer, "ZPO § 116", kn. 1; Wache, "ZPO § 116", kn. 26; Reichling, "ZPO § 116", kn. 24; Bork, "§ 116", kn. 25.

⁴⁴ BAG, Beschl. v. 3. 8. 2011 – 3 AZB 8/11 (LAG Düsseldorf) (*NJW* Heft 48 (2011), 3454); BGH, Beschl. v. 10. 2. 2011 – IX ZB 145/09 (OLG Brandenburg) (*NJW* Heft 22 (2011), 1596); BGH, Beschluss vom 5.3.2015 – IX ZB 77/14 (*NZI* Heft 10 (2015), 413); Wache, "ZPO § 116", kn. 26; Fischer, "ZPO § 116", kn. 17; Kießling, "§ 116", kn. 19; Reichling, "ZPO § 116", kn. 24.

⁴⁵ BGH, Beschl. v. 10. 2. 2011 – IX ZB 145/09 (OLG Brandenburg) (*NJW* Heft 22 (2011), 1596); BGH, Beschluss vom 5.3.2015 – IX ZB 77/14 (*NZI* Heft 10 (2015), 413); BAG, Beschl. v. 3. 8. 2011 – 3 AZB 8/11 (LAG Düsseldorf) (*NJW* Heft 48 (2011), 3454); OLG Rostock, Beschluss vom 15.08.2008 - 1 U 156/08 (*BeckRS* (2008), 22598); BGH, Beschluss vom 05.11.1985 - X ZR 23/85 (*NJW* Heft 33 (1986), 2059); Fischer, "ZPO § 116", kn. 17; Kießling, "§ 116", kn. 19; Wache, "ZPO § 116", kn. 26; Reichling, "ZPO § 116", kn. 24.1.

⁴⁶ BGH, Beschl. v. 10. 2. 2011 – IX ZB 145/09 (OLG Brandenburg) (*NJW* Heft 22 (2011), 1596-1697); BAG, Beschl. v. 3. 8. 2011 – 3 AZB 8/11 (LAG Düsseldorf) (*NJW* Heft 48 (2011), 3454); BGH, Beschluss vom 24-10-1990 - VIII ZR 87/90 (München) (*NJW* Heft 11 (1991), 703); BGH, Beschluss vom 05.11.1985 - X ZR 23/85 (*NJW* Heft 33 (1986), 2059); Fischer, "ZPO § 116", kn. 17; Wache, "ZPO § 116", kn. 26; Kießling, "§ 116", kn. 19; Reichling, "ZPO § 116", kn. 24.1.

⁴⁷ BGH, Beschluss vom 24-10-1990 - VIII ZR 87/90 (München) (*NJW* Heft 11 (1991), 703); Fischer, "ZPO § 116", kn. 17; Reichling, "ZPO § 116", kn. 24.1.

⁴⁸ OLG Frankfurt, Beschluss vom 03.03.2006 - 2 W 64/05 (*BeckRS* (2006), 12475).

önemli bir kesimin de etkilenebilecek olması gerekir⁴⁹. Sadece ortakların ve müdürlerin ilgili olması ya da çok sayıda ortağın küçük alacaklı olarak ilgili olması, kamu yararı teşkil etmez⁵⁰. Bu bağlamda kamu yararının söz konusu olmadığı bazı durumlardan da bahsedilebilir. Örneğin, bir derneğin kamuya yararlı dernek olması tek başına kamu yararı oluşturmaz⁵¹. Aynı durum davanın kazanılması hâlinde vergi borçlarının ödenebilecek olması bakımından da geçerlidir⁵². Keza doğru bir karar verilmesindeki kamu yararı ya da kamu yararını ilgilendiren hukukî bir sorunun cevaplanacak olması⁵³, adlî yardım sağlanması için tek başına yeterli değildir⁵⁴.

Alman hukukunda, tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanabilmesinin bu şekilde kamu yararı şartına bağlanmasının anayasaya aykırı olup olmadığı tartışmalıdır. Alman Federal Anayasa Mahkemesi de bir kararında bunun anayasaya uygun olduğunu kabul etmiştir⁵⁵. Zira Federal Anayasa Mahkemesi'ne göre, adlî yardım devlet tarafından sağlanan bir sosyal yardımdır ve sosyal devlet ilkesinin bir gereğidir⁵⁶. Sosyal devlet ilkesinden kaynaklanan devletin bu sosyal yardımlarından yararlanma hakkı ise tüzel kişiler için değil, yalnızca gerçek kişiler için söz konusudur⁵⁷. Öğretide bir görüş de Federal Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu kararına atıf yaparak bu düzenlemenin anayasaya aykırı olmadığını ifade etmektedir⁵⁸.

Öğretide diğer görüşe göre ise, tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanmasının sınırlandırılması anayasal açıdan haklı görülemez⁵⁹. Şöyle ki, adlî yardım sadece sosyal devlet ilkesinin değil, aynı zamanda ve doğrudan hukukî koruma teminatının da bir gereğidir⁶⁰. Hukukî koruma teminatı ise tüzel kişiler bakımından da aynı şekilde geçerlidir (Art. 19 Abs. 3 GG)^{61 62}.

3. İsviçre hukuku

İsviçre hukukunda adlî yardım hakkı, İsviçre Federal Anayasası'nda açıkça güvence altına alınmıştır. Nitekim İsviçre Federal Anayasası'nın 29. maddesinin üçüncü fıkrasına göre, gerekli imkânlarla sahip olmayan her kişi, hukukî talebinin kabul edilmesi çok zayıf bir ihtimâl dâhilinde (*aussichtslos*)⁶³

⁴⁹ BFH, Beschluß vom 31. 7. 1973 - VII R 125/71 (*NJW* Heft 6 (1974), 256); OLG Celle, Beschluß vom 07-03-1986 - 9 W 1/86 (*NJW-RR* Heft 12 (1986), 741); OLG Köln (4. Zivilsenat), Beschluss vom 07.11.2019 - 4 W 51/19 (*BeckRS* (2019), 28517); Fischer, "ZPO § 116", kn. 17.

⁵⁰ Fischer, "ZPO § 116", kn. 17.

⁵¹ BGH, Beschl. v. 10. 2. 2011 - IX ZB 145/09 (*NJW* Heft 22 (2011), 1597); KG, Beschluß vom 23. 3. 2006 - 12 U 182/04 (*NJOZ* Heft 1/2 (2007), 57); OLG Frankfurt a. M., Beschl. v. 5.4.2016 - 8 W 19/16 (*NZG* Heft 35 (2016), 1386); Wache, "ZPO § 116", kn. 26; Fischer, "ZPO § 116", kn. 18; Kießling, "§ 116", kn. 19.

⁵² BGH, Beschl. v. 10. 2. 2011 - IX ZB 145/09 (*NJW* Heft 22 (2011), 1597); BAG, Beschl. v. 3. 8. 2011 - 3 AZB 8/11 (LAG Düsseldorf) (*NJW* Heft 48 (2011), 3454); OLG Karlsruhe, Beschl. v. 28. 3. 2013 - 9 W 60/12 (*NJOZ* Heft 47 (2013), 1939); Fischer, "ZPO § 116", kn. 17; Wache, "ZPO § 116", kn. 26; Kießling, "§ 116", kn. 19.

⁵³ BGH, Beschl. v. 10. 2. 2011 - IX ZB 145/09 (*NJW* Heft 22 (2011), 1597); Reichling, "ZPO § 116", kn. 24.2; Kießling, "§ 116", kn. 19.

⁵⁴ BGH, Beschluß vom 20-12-1989 - VIII ZR 139/89 (KG) (*NJW-RR* Heft 8 (1990), 474); Wache, "ZPO § 116", kn. 26; Fischer, "ZPO § 116", kn. 18.

⁵⁵ BVerfGE 35 (*NJW* Heft 6 (1974), 229 vd.).

⁵⁶ BVerfGE 35 (*NJW* Heft 6 (1974), 229 vd.).

⁵⁷ BVerfGE 35 (*NJW* Heft 6 (1974), 229 vd.).

⁵⁸ Wache, "ZPO § 116", kn. 2; Fischer, "ZPO § 116", kn. 17; Reichling, "ZPO § 116", kn. 23; Zempel - Völker, "§ 116", kn. 15. Avrupa hukuku açısından da itiraz edilemeyeceği yönünde bkz. Wache, "ZPO § 116", kn. 2; KG Beschl. v. 15.2.2011 - 9 W 50/08, (*BeckRS* (2011), 4069)

⁵⁹ Wolfram Waldner, *Der Anspruch auf rechtliches Gehör* (Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 2000), kn. 155; Bork, "§ 116", kn. 24.

⁶⁰ Bork, "§ 116", kn. 24.

⁶¹ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın 19. maddesinin üçüncü fıkrasına göre, "yerli tüzel kişiler de, nitelikleri gereği uygulanabildiği ölçüde temel haklardan yararlanırlar." (<https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>).

⁶² Bork, "§ 116", kn. 24.

⁶³ "Aussichtslos" kavramı, sadece İsviçre Federal Anayasası'nda değil, İsviçre Federal Medenî Usûl Kanunu'nunda da geçmektedir (m. 117). Bu kavramın yer aldığı İsviçre Federal Medenî Usûl Kanunu'nun ön tasarısının (VE Sch. ZPO) 105. maddesinin birinci fıkrası şu şekildedir: "Jede Person, die nicht ,ber die erforderlichen Mittel verfügt, hat Anspruch auf unentgeltliche Prozessführung, wenn ihr Rechtsbegehren nicht aussichtslos erscheint." Söz konusu madde öğretide Atalı tarafından şu şekilde çevrilmiştir: "Talebi hakkında olumlu karar verilmesi ihtimali çok zayıf olmadıkça, yargılama giderlerini ödemeksizin dava takip etmeyi talep hakkı mevcuttur". Bkz. Murat Atalı, "İsviçre Federal Hukuk Muhakemeleri Taslağı", *Legal Medenî Usûl ve İcra İflas Hukuku Dergisi* 1 (2005), 144.

görünmüyorsa, adli yardım hakkına sahiptir. İsviçre Federal Medenî Usûl Kanunu'nun 117. maddesinde de kimlerin adli yardımdan yararlanabileceği, diğer bir ifadeyle adli yardımdan yararlanabilme şartları düzenlenmiştir. Bu hükme göre, bir kişi gerekli imkânlaraya sahip değilse ve hukukî talebinin kabul edilmesi çok zayıf bir ihtimâl dâhilinde (*aussichtslos*) görünmüyorsa, adli yardımdan yararlanabilir⁶⁴. İsviçre hukukunda gerçek kişiler vatandaşlığına ve yerleşim yerine bakılmaksızın adli yardımdan yararlanabilir⁶⁵.

Tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması ise İsviçre Federal Medenî Usûl Kanunu tarafından yasaklanmamıştır⁶⁶. Oysa bazı kantonların usûl kanunlarında tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamayacağı açıkça hüküm altına alınmıştır⁶⁷. Keza İsviçre Federal Medenî Usûl Kanunu'nun ön tasarısında da tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması açıkça yasaklanmaktaydı⁶⁸. Buna karşılık İsviçre Federal Medenî Usûl Kanunu'nun tasarısında, ön tasarıdan farklı olarak, söz konusu öneri kabul edilmemiştir. Nitekim Kanun'un gerekçesinde, adli yardımdan doğası gereği kural olarak sadece gerçek kişilerin yararlanabileceği; bununla birlikte, istisnaî olarak tüzel kişilerin de adli yardımdan yararlanması gereken durumların söz konusu olabileceği belirtilmiştir⁶⁹. Dolayısıyla her somut olaya göre uygun bir çözümün bulunabilmesi amacıyla, bu husus uygulamaya bırakılmıştır⁷⁰. Bu noktada İsviçre hukukunda, tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı konusunda farklı görüşler mevcuttur.

İsviçre Federal Mahkemesi, eski tarihli kararlarında tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamayacağını kabul etmekteydi⁷¹. Ancak İsviçre Federal Mahkemesi, 1993 yılında verdiği bir kararında, sahip olduğu yegâne malvarlığının uyuşmazlık konusu olması ve tüzel kişinin yanında ekonomik açıdan ilgililerin (*wirtschaftlich Beteiligten*) tamamının da yoksul olması hâlinde, tüzel kişinin adli yardımdan yararlanabileceğini kabul etmiştir⁷². İsviçre Federal Mahkemesi'ne göre, "ekonomik açıdan ilgililer" kavramı geniş yorumlanmalıdır; bu kavram, ortakların yanında tüzel kişinin organlarını veya gerektiğinde alacaklılarını da kapsar⁷³. Bu bağlamda öğretilerde bazı yazarlar, İsviçre Federal Mahkemesi'nin aradığı iki şarta ek olarak tüzel kişiliğin devamında kamu yararının bulunması şartını da aramaktadır⁷⁴. Buna karşıt olarak öğretilerde bir görüş, tüzel kişilerin adli yardımdan

⁶⁴ Maddenin Almancası şu şekildedir: "Eine Person hat Anspruch auf unentgeltliche Rechtspflege, wenn: a. sie nicht über die erforderlichen Mittel verfügt; und b. ihr Rechtsbegehren nicht aussichtslos erscheint."

⁶⁵ Andreas Kley-Struller, "Der Anspruch auf unentgeltliche Rechtspflege", *Aktuelle Juristische Praxis* (1995), 183; Alfred Bühler, "Die neuere Rechtsprechung im Bereich der unentgeltlichen Rechtspflege", *SJZ* 94 (1998), 227; Frank Emmel, "Art. 117 Anspruch", *Kommentar zur Schweizerischen Zivilprozessordnung (ZPO)*, ed. Thomas Sutter-Somm vd. (Zürich-Basel-Genf, Schulthess Juristische Medien AG, 2016), kn. 2; Lukas Huber, "Art. 117 Anspruch", *ZPO Schweizerische Zivilprozessordnung Kommentar*, ed. Alexander Brunner vd. (Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2016), kn. 7; Thomas Sutter-Somm - Benedikt Seiler, *Handkommentar zur Schweizerischen Zivilprozessordnung*, (Zürich: Schulthess Verlag, 2021), Art. 117 kn. 4; Daniel Wuffli, *Die unentgeltliche Rechtspflege in der Schweizerischen Zivilprozessordnung* (Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2015), kn. 77; Daniel Wuffli - David Fuhrer, *Handbuch unentgeltliche Rechtspflege im Zivilprozess* (Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2019), kn. 74; Florian Mohs, "Art. 117 Anspruch", *ZPO Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung*, ed. Myriam A. Gehri vd. (Zürich: Orell Füßli Verlag AG, 2015), kn. 3; Roland Köchli, "Art. 117", *Schweizerische Zivilprozessordnung (ZPO)*, ed. Baker - McKenzie (Bern: Stämpfli Verlag AG, 2010), kn. 6; Samuel Baumgartner vd., *Schweizerisches Zivilprozessrecht* (Bern: Stämpfli Verlag AG, 2018), 214; Annette Dolge, "Art. 64 Unentgeltliche Rechtspflege", *Praxiskommentar Bundesgerichtsgesetz*, ed. Karl Spühler (Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2013), kn. 4.

⁶⁶ Huber, "Art. 117 Anspruch", kn. 8; Wuffli, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 87; Wuffli - Fuhrer, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 82.

⁶⁷ Art. 44 Abs. 2 ZPO/GR; § 84 Abs. 3 ZPO/ZH. İsviçre hukukunda kanton usûl kanunlarını yürürlükten kaldıran ve İsviçre'nin tamamında geçerli olan Federal Medenî Usûl Kanunu 01.01.2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁶⁸ Art. 105 Abs. 2 Bst. a VE-ZPO.

⁶⁹ Botschaft ZPO, 7301.

⁷⁰ Botschaft ZPO, 7301; Viktor Rüegg - Michael Rüegg, "Art 117", *Basler Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung*, ed. Karl Spühler vd. (Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag, 2017), kn. 3.

⁷¹ BGE 116 II 651; BGE 88 II 386.

⁷² BGE 119 Ia 337 E. 4e 340 vd.; ayrıca bkz. BGE 131 II 306 E. 5.2.2 327.

⁷³ BGer 5A_446/2009 vom 19. April 2013 E. 3.2; BGE 131 II 306 E. 5.2.2 327.

⁷⁴ Kley-Struller, "unentgeltliche Rechtspflege", 183; Alfred Bühler, "Vorbemerkungen zu Art. 117-123", *Berner Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung, Band I: Art. 1-149 ZPO*, ed. Heinz Hausheer-Hans Peter Walter (Bern: Stämpfli Verlag AG

yararlanabilmesinin kamu yararı şartına bağlanmasını eleştirmektedir⁷⁵. Bu görüşe göre, kamu yararı kavramına verilen anlam değişkenlik gösterebileceğinden bu kavramın kesin bir tanımının yapılabilmesi mümkün değildir⁷⁶. Nitekim toplumsal, teknik ve diğer gelişmeler nedeniyle yeni kamu yararları ortaya çıkabilir ve eskiden kamu yararı kabul edilen durumlar artık kamu yararı teşkil etmeyebilir⁷⁷. Dolayısıyla kamu yararı kavramının bu muğlaklığı ve değişkenliği, İsviçre Federal Medenî Usûl Kanunu'nun 117 ve devamı maddelerinin uygulama alanının açık bir şekilde belirlenmesini engeller⁷⁸.

Buna karşılık öğretide bir görüş, tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanamayacağı fikrindedir⁷⁹. Bu görüşe göre, kendi ve ailesinin geçiminin yanında yargılama giderlerini ödeyemeyen kişiler adlî yardımdan yararlanabilirler⁸⁰. Adlî yardımdan yararlanabilme şartlarından olan bu şart, yani yoksulluk şartı, adlî yardımın gerçek kişilere özgü olduğunu gösterir⁸¹. Gerçekten de bir kişinin hakkını aramaktan vazgeçmesini veya bunun için malî sıkıntıya düşmesini önlemeye yönelik bir devlet yardımı, insana özgü bir durumdur⁸². Kaldı ki tüzel kişiler fakir ya da yoksul olmazlar, sadece borç ödemedi aciz ya da borca batık olurlar⁸³. Oysa adlî yardım hakkı, sosyal devletin kamu imkânları ile finanse ettiği ve yoksul gerçek kişilerin mahkemeye erişimine imkân sağlayan bir yardımdır⁸⁴. Bu yardım, tüzel kişiler ve özellikle şirketler bakımından geçerli olmayan sosyal dayanışma anlayışına dayanmaktadır⁸⁵. İnsanlara sıkıntılı durumlarda yardım etmek veya onları sıkıntılı durumlardan korumak sosyal devletin temel bir görevi iken, varlığını sürdüremeyecek tüzel kişilikleri desteklemek devletin bir görevi değildir⁸⁶. Son olarak, İsviçre Federal Anayasası'nın 29. maddesinin üçüncü fıkrasında düzenlenen adlî yardım hakkı sosyal bir haktır ve bu itibarla da yalnızca gerçek kişilere yöneliktir⁸⁷.

4. Avusturya hukuku

Avusturya hukukunda adlî yardım kurumu, Avusturya Medenî Usûl Kanunu (özPO) 63 ilâ 73. maddeleri arasında düzenlenmektedir. Adlî yardımdan yararlanabilecek kişilere ilişkin düzenleme ise 63. maddede yer almaktadır. Bu hüküm çeşitli tarihlerde değişikliklere uğramıştır. Tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanabilmesini düzenleyen bu hükmün ikinci fıkrası 2009 yılında yürürlükten kaldırılmış⁸⁸, 2013 yılında ise yeniden yürürlüğe girmiştir⁸⁹.

Avusturya Medenî Usûl Kanunu'nun 63. maddesinin birinci fıkrasına göre, yargılama giderlerini geçimi için zorunlu olan masrafları (*notwendiger Unterhalt*) etkilenmeden karşılayamayan kişiler, hakkın

2012), kn. 31; Yasmin Iqbal, "SchKG und Verfassung - Dürfen die Grundrechte bei der Zwangsvollstreckung vernachlässigt werden?", *Aktuelle Juristische Praxis* (2004), 634.

⁷⁵ Wuffli, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 91; Wuffli - Fuhrer, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 85.

⁷⁶ Wuffli, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 91; Wuffli - Fuhrer, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 85.

⁷⁷ Wuffli, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 91; Wuffli - Fuhrer, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 85.

⁷⁸ Wuffli, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 91; Wuffli - Fuhrer, *unentgeltliche Rechtspflege*, kn. 85.

⁷⁹ Charles Guggenheim, *Die unentgeltliche Verbeiständung in den kantonalen Zivilprozessrechten* (Zürich: E. Straub, 1944), 59; Stefan Meichssner, *Das Grundrecht auf unentgeltliche Rechtspflege (Art. 29 Abs. 3 BV)* (Basel: Helbing Lichtenhahn, 2008), 42 vd.; Stefan Meichssner, "Aktuelle Praxis der unentgeltlichen Rechtspflege", *Jusletter* (7. Dezember 2009), 3; Michael Tuchschnid, "Unentgeltliche Rechtspflege für juristische Personen?", *Schweizerische Juristen-Zeitung* 102 (2006), 49 vd.; kural olarak yararlanamayacağı şeklinde bkz. Adrian Staehelin vd., *Zivilprozessrecht* (Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2019), § 16 kn. 52.

⁸⁰ Guggenheim, *unentgeltliche Verbeiständung*, 59; Meichssner, *Das Grundrecht*, 45.

⁸¹ Guggenheim, *unentgeltliche Verbeiständung*, 59; Meichssner, *Das Grundrecht*, 45; bu konuda ayrıca bkz. Dolge, "Art. 64 Unentgeltliche Rechtspflege", kn. 4.

⁸² Meichssner, *Das Grundrecht*, 45

⁸³ Staehelin vd., *Zivilprozessrecht*, § 16 kn. 52.

⁸⁴ Staehelin vd., *Zivilprozessrecht*, § 16 kn. 52.

⁸⁵ Staehelin vd., *Zivilprozessrecht*, § 16 kn. 52.

⁸⁶ Meichssner, *Das Grundrecht*, 45

⁸⁷ Meichssner, *Das Grundrecht*, 45; ayrıca bkz. ve karşı Gerold Steinmann, "Art. 29", *Die schweizerische Bundesverfassung St. Galler Kommentar*, ed. Bernhard Ehrenzeller vd. (Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2014), kn. 66.

⁸⁸ BGBl. I Nr. 52/2009.

⁸⁹ BGBl. I Nr. 96/2011

aranmasının veya hakkın savunulmasının açıkça kötü niyetli olmaması veya bunların kabul edilmesinin çok zayıf bir ihtimâl dâhilinde (*aussichtslos*) görünmemesi hâlinde adlî yardımdan yararlanabilir⁹⁰. Kişinin geçimi için zorunlu olan masraflardan (*notwendiger Unterhalt*) anlaşılması gereken, adlî yardımı talep eden kişinin kendisi ve ailesinin sade bir yaşam sürebilmesi için gerekli olan masraflardır (c. 2). Bu düzenlemede, her ne kadar açıkça gerçek kişi ifadesi kullanılsa da maddenin düzenleniş biçiminden adlî yardımdan yararlanacak kişinin gerçek kişi olduğu anlaşılmaktadır⁹¹. Zira adlî yardım talep eden kişinin kendisi ve ailesinden söz edilmektedir⁹².

Avusturya hukukunda tüzel kişilere ilişkin düzenleme ise, Avusturya Medenî Usûl Kanunu'nun 63. maddesinin ikinci fıkrasında yer almaktadır. Bu hükme göre, tüzel kişiler yargılamanın sürdürülebilmesi için⁹³ gerekli olan giderler kendileri veya yargılamanın yürütülmesinde ekonomik açıdan ilgili olanlar (*wirtschaftlich Beteiligten*)⁹⁴ tarafından sağlanamıyorsa ve hakkın aranması veya hakkın savunulması açıkça kötü niyetli değilse ya da bunların kabul edilmesi çok zayıf bir ihtimâl dâhilinde (*aussichtslos*) görünmüyorsa adlî yardımdan yararlanabilir⁹⁵. Bu kural esasen yabancı tüzel kişiler için de geçerlidir⁹⁶.

Davadaki talebinin yanlışlığının farkında olan ve bu farkındalıkla yargılamada yer alan veya kamuoyunda tanınırlık, düşmanlık, sansasyon gibi hukuk sistemi tarafından korunmayan bir amaca ulaşmak için dava açan bir kişi kötü niyetli olarak kabul edilmektedir⁹⁷. Neredeyse hiçbir mal varlığı olmayan bir tarafın, "*tamamen risksiz olmanın ve umutsuzluğun verdiği tüm cesaretle*" dava açması da kötü niyetlidir⁹⁸. Zira davayı kaybetse dahi yargılama masraflarının kendisinden tahsil edilmesinin mümkün olmadığı farkındadır⁹⁹. Keza zamanaşımına uğramış bir talebin ileri sürülmesi hâlinde de kötü niyet söz konusu olabilir¹⁰⁰. Öte yandan, yargılamada ileri sürülen iddia veya savunma vasıtaları daha yakından incelenmeden davanın olumlu sonuçlanmayacağı anlaşılabiliriyorsa, talebin kabul edilmesi çok zayıf bir ihtimâl dâhilinde kabul edilir¹⁰¹.

⁹⁰ Talebin kabul edilmesinin çok zayıf bir ihtimal dahilinde olduğu davalar bakımından adlî yardımın gerekçeli olarak reddedilmesi, mahkemeye erişimin reddedildiği anlamına gelmez. Adli yardım, mahkemeye erişim taleplerinin yerine getirilmesine hizmet eder ve kendi başına bir amaç teşkil etmez. Bkz. Fucik, "§ 63", kn. 1. Ayrıca bkz. Michael Bydlinski, "§ 63", *Kommentar zu den Zivilprozessgesetzen 2. Band/1. Teilband EGZPO und §§ 1-73b ZPO*, ed. Hans W. Fasching - Andreas Konency (Wien: MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2015), kn. 1; Georg E. Kodek - Peter G. Mayr, *Zivilprozessrecht* (Wien: Facultas, 2018). 207.

⁹¹ Fucik, "§ 63", kn. 2 ve 3.

⁹² Fucik, "§ 63", kn. 2 ve 3.

⁹³ Tüzel kişiler söz konusu olduğunda, gerçek kişilerde olduğu gibi kişinin geçimi için gerekli giderlerin dikkate alınmasının mümkün olmadığı açık olduğundan, yargılamanın yürütülmesi için gereken giderlerin ilgili tarafça sağlanıp sağlanamayacağı kendi kriterlerine göre incelenmelidir (OLG Wien WR 799 (1997)). Bu inceleme, somut olayın özelliklerine göre değerlendirilmelidir. Bu konuda yayımlanmış az sayıda içtihat bulunmaktadır. Bunun nedeni, adlî yardımın verilmesine ekonomik açıdan ilgililerin durumunun engel olması nedeniyle bu konuda inceleme yapılmamasıdır (Bu konu hakkında bkz. Bydlinski, "§ 63", kn. 8).

⁹⁴ Görüldüğü üzere, tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı hususunda tek belirleyici kriter tüzel kişinin maddi durumu değildir. Kanun'daki ifadede, tarafla olan hukukî ilişkileri nedeniyle yargılamanın sonucundan olumlu ya da olumsuz etkilenebilecek kişilerin ekonomik açıdan ilgili olarak kabul edilmesi gerekir. Ekonomik açıdan ilgililer kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Bydlinski, "§ 63", kn. 12 vd.; Fucik, "§ 63", kn. 4; Kodek - Mayr, *Zivilprozessrecht*, 207. Ekonomik açıdan ilgili olanların da tüzel kişi olması durumunda, arkalarındaki gerçek kişilerle olan ilişkileri de belirleyici olacaktır. Bu konuda bkz. Bydlinski, "§ 63", kn. 9.

⁹⁵ Ekonomik açıdan ilgililerin de bu düzenlemeye dahil edilmesinin amacı, bu kişilerin araya bir şirket veya başka bir tüzel kişi dâhil ederek adlî yardımdan yararlanmak istemelerine engel olmaktır (Bu konuda bkz. Kodek - Mayr, *Zivilprozessrecht*, 207.

⁹⁶ Bydlinski, "§ 63", kn. 8.

⁹⁷ Fucik, "§ 63", kn. 5.

⁹⁸ Fucik, "§ 63", kn. 5.

⁹⁹ Fucik, "§ 63", kn. 5.

¹⁰⁰ OLG Wien WR 730; LGZ Wien EFSlg. 111.972; Fucik, "§ 63", kn. 5.

¹⁰¹ Fucik, "§ 63", kn. 6.

Adli yardım sağlanıp sağlanamayacağı tespit edilirken, tüzel kişilerin varlık durumu değerlendirilmelidir¹⁰². Bu noktada tüzel kişilerin mevcut varlıkları dikkate alınmalı; şayet varlıkların kullanılması şirketin varlığını sona erdirecek nitelikte ise adli yardım gündeme gelir¹⁰³. Varlıkların kullanımının ve takyidinin makul olup olmadığına ilişkin değerlendirmeler gerçek kişilerle benzerlik gösterir¹⁰⁴. Bununla birlikte ilgili tarafın mevcut varlıklarının yanı sıra mevcut yükümlülükleri de dikkate alınmalıdır¹⁰⁵. Bu bağlamda tarafın borç olarak yargılama giderlerini karşılaması da beklenebilir¹⁰⁶. Örneğin, borç gelecekte elde edilebilecek kazançlarla veya varlıkların gelecekte değerlendirilmesi neticesinde ödenebilecekse, böyle bir durumdan bahsedilebilir¹⁰⁷.

B. İnsan hakları Avrupa Mahkemesi kararları

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı meselesine ilişkin çeşitli kararları bulunmaktadır. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, tüzel kişilere adli yardım verilmesi konusunda Sözleşme'ye taraf devletler arasında bir fikir birliği hatta güçlü bir eğilim bulunmamasına rağmen gerçek ve tüzel kişiler arasında bir ayrım yapmadan mahkemeye erişim hakkına ilişkin aynı ilkeleri uyguladığını belirtmiştir¹⁰⁸.

Öte yandan adli yardım talebi reddedilen yabancı bir ticari şirketin başvurusu ile ilgili olarak İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi verdiği bir kararında, yerel mahkemenin adli yardım talebini reddederken açıkladığı gerekçelerin tatmin edici olduğunu belirterek başvuruyu reddetmiştir¹⁰⁹. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi bu kararında, Sözleşme'ye taraf üye ülkeler arasında 2008 yılında yapılan bir araştırmaya da işaret ederek, özellikle üye ülkeler arasında tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması konusunda bir fikir birliği olmamasına dayanarak hak ihlali olmadığı sonucuna varmıştır¹¹⁰. Mahkeme, başvuru şirketin mahkemeye erişim hakkına yönelik sınırlamayı izleyen amaçla orantılı bulmuş ve adil yargılanma hakkına aykırılık olmadığına hükmetmiştir¹¹¹.

Bununla birlikte İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi yakın tarihte vermiş olduğu başka bir kararında, yukarıda işaret edilen *Granos Organicos Nacionales A.Ş./Almanya* kararındaki değerlendirmelerine açıklık getirerek mahkemeye erişim hakkına dair uyguladığı genel ilkeler yönünden tüzel kişiler ile gerçek kişiler arasında herhangi bir farklılığın bulunmadığını belirtmiştir¹¹². Mahkeme bu kararında, *Granos Organicos Nacionales A.Ş./Almanya* kararında hak ihlali bulmamasının nedeninin başvuranın tüzel kişi olması ile ilgisi olmadığını, yerel mahkemenin gerekçesi üzerinden değerlendirme yapıldığını ifade etmiştir. Tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması hususunda önem arz eden bu kararda İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, başvuru konusu davadaki yargılamanın ticari nitelikte olduğunu, başvuranların mahkeme harcını ödeyememeleri nedeniyle Yargıtay'a temyiz yoluna başvurmadıklarını, temyiz başvuru harcının oldukça yüksek olduğunu, bu konuda iç hukukta harçların hesaplanmasında herhangi bir esnekliğin bulunmadığını, temyiz başvuru tarihinde başvuran şirketin

¹⁰² Bydlinski, "§ 63", kn. 10. Bu bağlamda, Avusturya hukukunda yargı kararlarında ve doktrinde, bir ticari şirketin esasen ya borcunu ödeyebileceği ya da borç ödemekten aciz hâlinde olabileceği, bu nedenle bir ticari şirketin ancak haklı bir sebebin bulunduğu istisnaî durumlarda adli yardımdan faydalanabileceği ifade edilmektedir (EvBl. 1987/160; LGZ Wien MietSlg. 55.642 (Bkz. Fucik, "§ 63", kn. 4); Fucik, "§ 63", kn. 4).

¹⁰³ Bydlinski, "§ 63", kn. 10.

¹⁰⁴ Bydlinski, "§ 63", kn. 10.

¹⁰⁵ Bydlinski, "§ 63", kn. 10.

¹⁰⁶ Bydlinski, "§ 63", kn. 10.

¹⁰⁷ Bydlinski, "§ 63", kn. 10.

¹⁰⁸ İHAM, *Teltronic-CATV/Polonya*, B. No: 48140/99, 10/1/2006 §§ 45-49; İHAM, *FC Mretebi*, §§ 39-41; *Agromodel OOD ve Mironov/Bulgaristan*, B. No: 68334/01, 24/10/2009 §§ 34-37; İHAM, *Sace Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş./Türkiye*, B. No: 20577/05, 22/10/2013, § 28. Ayrıca bkz. AYM, *Kemtaş Tekstil İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.*, B. No: 2020/22192, 17/5/2023, R.G. Tarih ve Sayı: 8/11/2023-32363.

¹⁰⁹ İHAM, *Granos Organicos Nacionales A.Ş./Almanya* (B. No: 19508/07, 22/3/2012).

¹¹⁰ İHAM, *Granos Organicos Nacionales A.Ş./Almanya* (B. No: 19508/07, 22/3/2012). Ayrıca bkz. AYM, *Kemtaş Tekstil İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.*, B. No: 2020/22192, 17/5/2023, R.G. Tarih ve Sayı: 8/11/2023-32363.

¹¹¹ İHAM, *Granos Organicos Nacionales A.Ş./Almanya* (B. No: 19508/07, 22/3/2012). Ayrıca bkz. İkinci, "Adli Yardım", 1399.

¹¹² İHAM, *Nalbant ve diğerleri/Türkiye* (B. No: 59914/16, 3/5/2022).

tüm mal varlığı üzerine ihtiyati tedbir konulduğunu, şirketin ödeme gücünün bulunmadığını, yargılama makamlarının başvuranın ekonomik durumuyla ilgili bir değerlendirme yapmadığını ve şirketin ortağı olan gerçek kişiler hakkında sunulan belgelerin mahkemece yeterli görülmediğini belirtmiştir. Ayrıca İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, bu konudaki delilleri değerlendirme yetkisi kendisine ait olmamakla birlikte, mahkemelerin ilgili belgelerin hangi açıdan ikna edici olmadığını ortaya koymaları gerektiğini vurgulamıştır. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne göre, yerel mahkemelerin başvuran şirketlerin adli yardım talepleri hakkında detaylı bir değerlendirme yapmadan, sadece iç hukukta ticari şirketler açısından adli yardıma ilişkin bir hüküm bulunmadığı gerekçesiyle reddetmesi, ticari amaçları olan bütün tüzel kişiler bakımından genel bir yasak varmış gibi hareket edildiğini gösterir. Oysaki İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne göre, tüzel kişiler açısından adli yardıma ilişkin kategorik bir yasak, Sözleşme'nin 6. maddesinin birinci fıkrası yönünden sorun teşkil eder¹¹³. Sonuç olarak, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, devletin yargılama masraflarını geri alma konusundaki çıkarı ile başvuranların taleplerinin mahkemeler tarafından incelenmesine ilişkin çıkarları arasında adil bir denge kurulmadan, ticari şirketin ödeme gücüyle ilgili bireysel durumu dikkate alınmadan tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanmasının kategorik olarak yasaklanmasını mahkemeye erişim hakkına orantısız müdahale olarak kabul etmiştir. Özetlemek gerekirse, İnsan hakları Avrupa Mahkemesi, fiilen yargılama giderlerini karşılama imkânı olmayan tüzel kişilerin de mahkemeye erişim hakkının gereği olarak adli yardımdan yararlanabileceği görüşündedir¹¹⁴.

C. Türk hukukundaki durum

1. Mevzuattaki durum

Türk hukukunda yukarıda incelendiği üzere¹¹⁵, kanun koyucu adli yardımdan kimlerin yararlanabileceği noktasında gerçek kişilerin yanı sıra bazı tüzel kişileri de saymıştır. Gerçekten de Türk hukukunda kanun koyucu tüzel kişiler bakımından sadece kamuya yararlı dernek ve vakıflar açısından açık bir düzenleme yapmıştır. Nitekim Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinin ikinci fıkrasına göre, "*kamuya yararlı dernek ve vakıflar, iddia ve savunmalarında haklı göründükleri ve mali açıdan zor duruma düşmeden gerekli giderleri kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda oldukları takdirde adli yardımdan yararlanabilirler*". Görüldüğü üzere, Türk hukukunda kamuya yararlı dernek ve vakıflar haricindeki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır.

Türk hukukunda, tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı hususunda özel kanunlarda da tespit edebildiğimiz kadarıyla, bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte kanun koyucu adli yardım imkânı tanınamakla birlikte çeşitli tüzel kişileri bazı yargılama giderlerinden muaf tutmuştur. Örneğin 492 sayılı Harçlar Kanunu'nun¹¹⁶ 13. maddesi uyarınca tüzel kişiliği bulunan genel bütçeye dâhil idarelerin yargılama harçlarından muaf tutulması söz konusudur (bent j). Ayrıca 4603 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası Anonim Şirketi ve Türkiye Emlak Bankası Anonim Şirketi Hakkında Kanun'a¹¹⁷ göre, anılan bankalar da harçlardan müstesnadır (m. 3, bent 4)¹¹⁸. Yine 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un¹¹⁹ 73. maddesinin ikinci fıkrası gereği, tüketici mahkemeleri nezdinde Ticaret Bakanlığı ve tüketici örgütleri tarafından açılan davalar da harçlardan muafır.

¹¹³ İHAM, *Paykar Yev Haghtanak Ltd/Ermenistan* (B. No: 21638/03, 20/12/2007).

¹¹⁴ Bu konuda ayrıca bkz. Atalı vd., *Usûl*, 694.

¹¹⁵ Bkz. yuk. I.

¹¹⁶ R.G. 17/07/1964, S. 11756.

¹¹⁷ R.G. 25/11/2000, S. 24241.

¹¹⁸ İHAM, *Nalbant ve diğerleri/Türkiye* (B. No: 59914/16, 3/5/2022). Bu konuda ayrıca bkz. Yıldız Balcı, "Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım: Nalbant ve Diğerleri / Türkiye Kararı", *İnsan Hakları Dergisi* 10 (2022), 28.

¹¹⁹ R.G. 28/11/2013, S. 28835.

2. Öğretideki görüşler

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda kamuya yararlı dernek ve vakıflar haricindeki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı hususunda bir hüküm bulunmaması öğretide de tartışma konusu olmuştur.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinin ikinci fıkrasından hareketle, öğretide kamuya yararlı dernek ve vakıflar dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamayacağı ifade edilmektedir¹²⁰. Bu kapsamda kamuya yararlı olmayan dernek ve vakıfların, ticari şirketlerin, sendikaların adli yardımdan yararlanamayacağı belirtilmiştir¹²¹. Bu yöndeki görüşlerden birine göre, ticari şirketlerin adli yardımdan yararlandırılması hususunda bir düzenleme yapılmamış olması, kamu kaynaklarının kişilerin özel hukuka ilişkin davalarını desteklemek için kullanılmasına sınırlama getirmek amacıyla¹²². Nitekim kanun koyucu, sınırlı kamu kaynaklarının bir kısmını gerçek kişilere, bir kısmını ise kamuya yararlı tüzel kişilere (dernek ve vakıflara) tahsis etmiştir¹²³. Bu görüşe göre, kamu kaynakları sınırsız olmadığından, kâr amacı güden ve yasal olarak belli bir sermayeyi bulundurması gereken ticari şirketlerin özel hukuka ilişkin davalarını finanse etmek devletin görevlerinden biri değildir¹²⁴.

Buna karşılık öğretide adli yardımdan yararlanabilen kişilerin sınırlı olmaması gerektiğine yönelik görüşler de mevcuttur. Bunlardan birine göre, adli yardımdan kural olarak sadece gerçek kişilerin yararlanmaya hakkı olduğu düşünülse de adli yardımın yalnızca sosyal devlet ilkesine dayanmadığı, aynı zamanda anayasal bir hukukî koruma güvencesinden kaynaklandığı dikkate alınmalıdır¹²⁵. Bu hukukî korumanın gerçek kişilerin yanı sıra tüzel kişileri de kapsadığı göz önünde tutulduğunda, tüzel kişilerin de adli yardımdan yararlanması gerektiği sonucuna varılır¹²⁶.

Öğretide diğer bir görüşe göre, adli yardım alabilecek kişilerin sınırlandırılmış olması eleştiriye açık bir durumdur¹²⁷. Bu görüşe göre, temel hak niteliğinde olan adli yardım hem sosyal devlet olmanın bir gereği hem de mahkemeye erişim hakkının hayata geçirilmesinin bir aracıdır¹²⁸. Ayrıca adli yardım, silahların eşitliği ilkesinin ve hakkaniyete uygun yargılanma hakkının sağlanmasıyla da doğrudan ilgili olduğundan, adli yardımın yalnızca belirli kişilere tanınmış olması bir çelişkidir¹²⁹. Çünkü kamuya

¹²⁰ Tanrıver, *Usûl*, 1200-1201; Atalay, *Pekcanitez Usûl*, 2415; Atalı vd., *Usûl*, 694; Ulukapı, *Usûl*, 439; Mehmet Akif Tutumlu, "Temyiz Aşamasında Adli Yardımdan Yararlanmanın Koşulları", *Terazi Hukuk Dergisi*, 10/102 (Şubat 2015), 116-120; Kılınç, *Adli Yardım*, 196-197; Ahmet Cemal Ruhi, *Adli Yardım, Tebligat ve İstinabe* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 39; Peksöz, *Adi Ortaklık*, 353; Sarıöz Büyükalp, *Adil Yargılanma*, 558-559; Anayasa Mahkemesi'ne yapılacak bireysel başvurularda adli yardım talebinin tüzel kişiler bakımından kamuya yararlı vakıf ve derneklerle sınırlı olduğu yönünde bkz. Ulaş Karan, *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı* (İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2017), 424.

¹²¹ Tanrıver, *Usûl*, 1200-1201; Atalı vd., *Usûl*, 694; Ulukapı, *Usûl*, 439; Kılınç, *Adli Yardım*, 196-197; Akyol Aslan, "Adli Yardım", 103; Turgut Candan, *Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2012), 788; Köksal, "Adli Yardım", 103; Süheylâ Balkar, "Ödeme Güçlüğü İçinde Bulunma veya İflas Halinin Tahkim Anlaşmasına Etkileri", *Tahkim Anlaşması*, ed. Hatice Özdemir Kocasakal - Süheylâ Balkar (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020), 137 dn. 5. Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu döneminde de bu konu öğretide tartışılmıştır. Öğretideki hâkim görüş hayır kurumları dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamayacağı yönündeydi. Bu konuda bkz. Reisoğlu, "Müzaheret", 66; Ansay, *Yargılama*, 178; Kuru, *Hukuk Muhakemeleri*, 5420; Postacıoğlu, *Usûl*, 676; Bilge/Önen, *Yargılama*, 345; Akbal, "Adli Yardım", 152; Yaşar, "Adli Yardım", 2007; Esendal, "Adli Yardım", 180; Erem, "Adli Yardım", 115. Şirketlerin adli yardımdan yararlanabileceğine dair Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nda düzenleme olmadığı yönünde bkz. Kabakçoğlu, "Müzahereti Adliye", 377.

¹²² Balcı, "Adli Yardım", 31.

¹²³ Balcı, "Adli Yardım", 31.

¹²⁴ Balcı, "Adli Yardım", 31.

¹²⁵ Kılınç, *Adli Yardım*, 355.

¹²⁶ Kılınç, *Adli Yardım*, 355.

¹²⁷ Hanağası, *Silahların Eşitliği*, 334; aynı yönde bkz. Ferda Selika Damla Aydın, *Medenî Usûl Hukukunda Adli Yardım* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 34.

¹²⁸ Hanağası, *Silahların Eşitliği*, 334; aynı yönde bkz. Damla Aydın, *Adli Yardım*, 34; ayrıca bkz. Özlem Çelik, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Türk Hukukunda Medeni Hak ve Yükümlülüklerle İlişkin Davalarda Ücretsiz Avukat Yardımından Faydalanma Hakkı", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24 (2020), 321-322.

¹²⁹ Hanağası, *Silahların Eşitliği*, 335; aynı yönde bkz. Damla Aydın, *Adli Yardım*, 34.

yararlı dernek ve vakıflar dışındaki tüzel kişiler, ekonomik açıdan elverişsiz durumdaysa, mahkemeye erişim hakkından yararlanamama veya görülmekte olan bir davada hasmına kıyasla dezavantajlı şekilde yargılamayı yürütme tehlikesi ile karşı karşıyadır¹³⁰. Ayrıca ödeme gücü içinde bulunan tüzel kişi davacılar bakımından kabul edilen teminat gösterme zorunluluğu (HMK m. 84, I, b) da göz önünde tutulduğunda, kamuya yararlı dernek ve vakıf haricindeki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamaması ayrımcılık yasağına ve eşitlik ilkesine aykırıdır¹³¹.

Nihayet bir diğer görüşe göre, kanun koyucu tarafından taraf ehliyeti verilmiş tüzel kişilerin davadaki iddia ve savunmalarını ileri sürebilmesi hak arama özgürlüğü için önem taşıdığından tüm tüzel kişiler, adli yardım şartlarına sahip olmak kaydıyla bu kurumdan yararlanabilmelidir¹³².

Öte yandan Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunurken de tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması gerektiği dile getirilmiştir. Buna göre, adli yardımın sadece kamuya yararlı dernek ve vakıflar için kabul edilmesi bireysel başvurunun niteliği ile bağdaşmaz¹³³. Hukuk yargılamaları bakımından uyumsuzluğa konu hakkın subjektif karakteri dikkate alınarak yapılan bu düzenleme, bireysel başvuru yargılamasının objektif karakteri göz önünde tutularak diğer tüzel kişileri de kapsayıcı şekilde yorumlanmalıdır¹³⁴. Yine bireysel başvurunun amacının temel anayasal hakların korunması olduğu göz önüne alındığında, anayasal hakkının ihlâl edildiğini ileri süren herhangi bir özel tüzel hukuk kişisinin de diğer koşulların mevcut olması kaydıyla adli yardımdan yararlanması gerektiği ifade edilmiştir¹³⁵.

Son olarak, öğretide yabancı tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı meselesi üzerinde de durulmuştur¹³⁶. Bir görüşe göre, yabancı tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması mümkün değildir¹³⁷. Buna göre, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinin üçüncü fıkrası sadece gerçek kişileri kapsar¹³⁸.

Diğer bir görüşe göre, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca kamuya yararlı dernek ve vakıflar adli yardımdan yararlanabiliyorsa, yabancı bir devletin tabiiyetinde bulunan kamuya yararlı dernek ve vakıfların da adli yardımdan yararlanabilmesi gerekir¹³⁹. Söz konusu hükmün kapsamına, sadece Türkiye'de kurulu kamuya yararlı dernek ve vakıflar girmez¹⁴⁰. Dolayısıyla evrensel yararları olan tüzel kişiler de tabiiyetine bakılmaksızın adli yardımdan yararlanabilmelidir¹⁴¹.

Karşıt görüşe göre ise, tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması yerli tüzel kişiler bakımından kamuya yararlı derneklerle ve vakıflarla sınırlanmışken, yabancı tüzel kişiler açısından böyle özel bir kayıt getirilmemiştir¹⁴². Lafzi bir yorumla, karşılıklılık koşulu taşımak kaydıyla, tüm yabancı tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanabileceği sonucuna varılır¹⁴³. Bununla birlikte İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi uygulamasına bakıldığında adli yardım için genel olarak tüzel kişinin niteliğine ve

¹³⁰ Hanağası, *Silahların Eşitliği*, 335.

¹³¹ Hanağası, *Silahların Eşitliği*, 335; aynı yönde bkz. Damla Aydın, *Adli Yardım*, 34-35; ayrıca bkz. Ruhi, *Adli Yardım*, 40; Sarıöz Büyükalp, *Adil Yargılanma*, 559.

¹³² Alper Tunga Küçük, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na Göre Adli Yardım", 6. *Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali, Yoksulluk, Tebliğler*, ed. Adem Sözüer (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017), 30.

¹³³ Karaaslan, *Bireysel Başvuru*, 158.

¹³⁴ Karaaslan, *Bireysel Başvuru*, 158.

¹³⁵ İkinci, "Adli Yardım", 1340.

¹³⁶ Öğretide, Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu döneminde yabancı hayır kurumlarının karşılıklılık koşulunun varlığı hâlinde adli yardımdan yararlanabilecekleri kabul edilmekteydi (Atalay, *Adli Yardım*, 64)

¹³⁷ Atalay, *Pekantez Usûl*, 2420, 2417; Ahmet Cemal Ruhi, *Türk Hukukunda Yabancı Nafaka İllâmlarının Tenfizi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020), 220.

¹³⁸ Ruhi, *Yabancı Nafaka İllâmları*, 220; Atalay, *Pekantez Usûl*, 2420, 2417.

¹³⁹ Kılınç, *Adli Yardım*, 210; Hanağası, *Silahların Eşitliği*, 333-334.

¹⁴⁰ Kılınç, *Adli Yardım*, 210.

¹⁴¹ Kılınç, *Adli Yardım*, 210.

¹⁴² Tolga Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013), 480.

¹⁴³ Şirin, *Bireysel Başvuru*, 480.

tabiiyetine dair sınırlamalara rastlanmamaktadır¹⁴⁴. Bu nedenle bu görüşe göre, Anayasa Mahkemesi'nin bu konuyu açıklığa kavuşturması gereklidir¹⁴⁵.

3. Yargıtay uygulaması

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinin ikinci fıkrasında sayılan kamuya yararlı dernek ve vakıflar dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı hususunda Yargıtay'ın farklı yönde kararları mevcuttur.

Yargıtay kararlarının önemli bir çoğunluğu kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamayacağı yönündedir¹⁴⁶. Nitekim Yargıtay'a göre, tüzel kişilerden sadece kamuya yararlı dernek ve vakıfların adli yardımdan yararlanabileceği düzenlendiğinden, bir başka deyişle adli yardımdan yararlanacak kişiler arasında şirketler sayılmadığından, şirketlerin adli yardımdan yararlanabilmesi mümkün değildir. İlgili şirketin tasfiye hâlinde olması da bir farklılık yaratmaz. Nitekim Yargıtay, şirketin tasfiye hâlinde olması durumunda da adli yardım talebinin reddine karar vermiştir¹⁴⁷. Öyle ki, Yargıtay bir kararında¹⁴⁸ ticaret şirketlerinin adli yardım talebinde bulunamayacağına dair açık kanunî düzenlemeye rağmen davacı vekilinin adli yardım talebinde bulunarak dava açmasını bir azil sebebi olarak kabul etmiştir. Yargıtay'a göre adli yardım talep edilerek

¹⁴⁴ Şirin, *Bireysel Başvuru*, 480.

¹⁴⁵ Şirin, *Bireysel Başvuru*, 480.

¹⁴⁶ “[...] Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334/1. maddesi hükmünce adli yardımdan kural olarak yalnızca gerçek kişilerin istifade etmesi mümkün olup, 334/2. maddesinde de istisnaî olarak ancak kamuya yararlı dernek ve vakıfların adli yardımdan yararlanması kabul edilmiştir. Nitekim aynı ilkelere Hukuk Genel Kurulunun 13.10.2020 tarihli ve 2020/14-349 E., 2020/754 K.; 21.10.2021 tarihli ve 2017/(15)6-256 E., 2021/1280 K. sayılı kararlarında da değinilmiştir. Tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması sadece kamuya yararlı dernek ve vakıflarla sınırlıdır. HMK'nın 334/2. maddesinin Hükümet Gerekçesinde; “Kamuya yararlı dernek ve vakıfların faaliyetleri sırasında taraf olmak zorunda kalacakları dava ve işler sebebiyle yapacakları harcamaları karşılayacak yeterli malî kaynaklarının bulunmaması durumunda, gerçekleştirebilecekleri kamuya yararlı faaliyetlerin de tehlikeye girmesi söz konusu olabileceğinden, bu tür tüzel kişilerin de adli yardımdan yararlanmaları uygun bulunmuştur” şeklinde maddenin konuluş amacı açıklanmıştır. Şu hâlde kamuya yararlı dernek ve vakıflar dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması mümkün değildir. [...]” Y. HGK., E. 2022/355 K. 2022/711 T. 24.5.2022; Y. HGK., E. 2017/256 K. 2021/1280 T. 21.10.2021; Y. HGK., E. 2020/349 K. 2020/754 T. 13.10.2020; Y. 10. HD., E. 2023/5002 K. 2023/6361 T. 5.6.2023; Y. 10. HD., E. 2023/5003 K. 2023/6362 T. 5.6.2023; “[...] Somut olayda kanun yolu aşamasında adli yardım talebinde bulunan ... Metal A.Ş. sermaye şirketi olup HMK 334/2. maddede sayılan adli yardımdan yararlanabilecek tüzel kişilerden değildir. Bu durumda adli yardım isteminin kabulü mümkün görülmemiş, reddi gerekmiştir. [...]” Y. 6. HD., E. 2023/1291 K. 2023/1582 T. 2.5.2023; “[...] Adli yardım talebinde bulunan davalının, ticaret şirketi olup adli yardımdan yararlanması mümkün bulunmadığından, adli yardım talebinin reddine karar vermek gerekmiştir. [...]” Y. 3. HD., E. 2022/6179 K. 2022/9565 T. 19.12.2022; Y. 12. HD., E. 2022/8879 K. 2022/13529 T. 19.12.2022; 3. HD., E. 2022/7270 K. 2022/8815 T. 22.11.2022; Y. 3. HD., E. 2022/5137 K. 2022/7447 T. 6.10.2022; Y. 12. HD., E. 2022/9076 K. 2022/9317 T. 26.9.2022; Y. 12. HD., E. 2022/6162 K. 2022/7073 T. 13.6.2022; Y. 3. HD., E. 2022/1144 K. 2022/2165 T. 10.3.2022; Y. 3. HD., E. 2021/4152 K. 2021/13511 T. 23.12.2021; Y. 12. HD., E. 2021/10233 K. 2021/10112 T. 15.11.2021; Y. 7. HD., E. 2021/1316 K. 2021/2090 T. 19.10.2021; Y. 7. HD., E. 2021/2903 K. 2021/2091 T. 19.10.2021; Y. 12. HD., E. 2021/5029 K. 2021/5665 T. 31.5.2021; Y. 12. HD., E. 2021/4973 K. 2021/5678 T. 31.5.2021; Y. 3. HD., E. 2020/5060 K. 2021/2700 T. 15.3.2021; Y. 14. HD., E. 2020/1822 K. 2020/4417 T. 6.7.2020; Y. 20. HD., E. 2017/10668 K. 2018/1309 T. 22.2.2018; Y. 3. HD., E. 2018/701 K. 2018/1345 T. 20.2.2018; Y. 20. HD., E. 2017/8497 K. 2017/7746 T. 12.10.2017; Y. 20. HD., E. 2017/7909 K. 2017/6349 T. 7.7.2017; Y. 20. HD., E. 2017/7908 K. 2017/6350 T. 7.7.2017; Y. 20. HD., E. 2017/6208 K. 2017/4291 T. 11.5.2017; Y. 3. HD., E. 2017/316 K. 2017/6802 T. 9.5.2017; Y. 3. HD., E. 2017/263 K. 2017/850 T. 7.2.2017; Y. 12. HD., E. 2016/14857 K. 2016/15073 T. 30.5.2016; Y. 15. HD., E. 2016/2644 K. 2016/3058 T. 30.5.2016; Y. 15. HD., E. 2016/918 K. 2016/2567 T. 4.5.2016; Y. 20. HD., E. 2016/1973 K. 2016/2794 T. 7.3.2016; Y. 15. HD., E. 2016/826 K. 2016/1395 T. 2.3.2016; “[...] Bu hükümlere göre kamuya yararlı dernek ve vakıflar dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanmaları mümkün değildir. Bu nedenle davalı kooperatifin adli yardım talebi yerinde görülmemiş, reddi gerekmiştir. [...]” Y. 15. HD., E. 2015/5970 K. 2016/29 T. 11.1.2016; 20. HD., E. 2015/14219 K. 2015/13116 T. 24.12.2015; Y. 20. HD., E. 2015/11251 K. 2015/12415 T. 10.12.2015; 15. HD., E. 2015/5208 K. 2015/5910 T. 19.11.2015; Y. 15. HD., E. 2015/3915 K. 2015/4401 T. 14.9.2015; Y. 20. HD., E. 2015/6027 K. 2015/3407 T. 4.5.2015; Y. 12. HD., E. 2014/31548 K. 2015/683 T. 15.1.2015; Y. 20. HD., E. 2014/10231 K. 2014/10781 T. 18.12.2014; Y. 15. HD., E. 2014/6285 K. 2014/6567 T. 13.11.2014; Y. 15. HD., E. 2014/2060 K. 2014/3545 T. 23.5.2014; Y. 15. HD., E. 2014/2068 K. 2014/3546 T. 23.5.2014; Y. 15. HD., E. 2014/2093 K. 2014/3547 T. 23.5.2014; Y. 11. HD., E. 2012/4602 K. 2012/6862 T. 26.4.2012 (Lexpera); Y. 11. HD., 9.9.2013, E. 2012/16745, K. 2013/15211 (Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Aralık 2013, Cilt: 29, Sayı: 4, 255-256).

¹⁴⁷ Y. 23. HD., E. 2014/6257 K. 2015/2031 T. 27.3.2015 (Lexpera)

¹⁴⁸ Y. 3. HD., E. 2021/6681 K. 2022/1673 T. 1.3.2022 (Lexpera).

dava açılması şirketin ticari itibarını zedeler ve bu durum şirketin mali durumunun bozulduğu ya da iflâs edebileceği izlenimini uyandırır.

Bununla birlikte, Yargıtay'ın az da olsa aksi yönde kararları da bulunmaktadır¹⁴⁹. Bu kararlardan birinde, ilk derece mahkemesi davalı şirket vekilinin adli yardım talebini, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 6. maddesi, Anayasa'nın 90. maddesi ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesi çerçevesinde değerlendirerek kabul etmiş ve Yargıtay da kararı onamıştır¹⁵⁰. Yargıtay'ın bu yöndeki bir diğer kararına göre de Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinin ikinci fıkrasında sayılanlar dışındaki tüzel kişilerin ve şirketlerin adli yardımdan yararlanamayacaklarına dair açık hüküm bulunmamaktadır. Bu kararda şirketin adli yardımdan yararlandırılmamasının, mahkemeye erişim hakkını engellediği ve adil yargılanma hakkını ihlâl ettiği kabul edilmiştir¹⁵¹. Bu karar üzerine ilk derece mahkemesi direnme kararı vermiş ve bu karar temyiz edilmiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından yapılan inceleme sonucunda kamuya yararlı dernek ve vakıflar dışındaki tüzel kişilerin kural olarak adli yardımdan yararlandırılmasının mümkün olmadığı gerekçesi ile direnme kararı yerinde bulunmuştur¹⁵².

¹⁴⁹ Y. 9. HD., E. 2017/20263 K. 2017/11548 T. 4.7.2017 (Lexpera ve Kuru, *El Kitabı*, 1624 dn. 6); Y. 15. HD., E. 2013/6713 K. 2014/6595 T. 14.11.2014 (Lexpera).

¹⁵⁰ "[...] *Davalı Şirket vekilinin adli yardım talebinin "...Davalı vekilince sunulan belgeler 6100 sayılı HMK'nun 334., T.C. Anayasa'nın 90. ve AİHS'nin 6. maddeleri kapsamında değerlendirildiğinden; davalı Şirketin bu dosyanın temyizine özgü olarak adli yardıma müstehâk olduğu anlaşıldığından adli yardım talebinin kabulü ile temyiz incelemesinin (ilerde haksız çıkacak taraftan tahsil edilmek üzere) harçsız yapılmasına ve yeni duruşma gününün taraflara ayrı ayrı tebliğine..." karar verilerek [...] Dosyadaki yazılara, kararın bozmaya uygun olmasına ve delillerin takdirinde bir isabetsizlik bulunmamasına göre, davalı vekilinin yerinde görülmeyen bütün temyiz itirazlarının reddiyle usul ve kanuna uygun olan hükmün onanmasına [...]*", Y. 9. HD., E. 2017/20263 K. 2017/11548 T. 4.7.2017 (Lexpera ve Kuru, *El Kitabı*, 1624 dn. 6).

¹⁵¹ "[...] 6100 sayılı HMK'nın adli yardımdan yararlanacak kişiler başlıklı 334. maddesinin 1. bendinde "Kendisi ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zora düşürmeksizin gereken yargılamaya veya takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olan kişiler iddia ve savunmalarında geçici hukuki koruma taleplerinde ve icra takibinde taleplerinin açıkça dayanaktan yoksun olmaması kaydıyla adli yardımdan yararlanabilirler" 2. bendinde de "Kamuya yararlı dernek ve vakıflar, iddia ve savunmalarında haklı görüldükleri ve mali açıdan zor duruma düşmeden gerekli giderleri kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda oldukları takdirde adli yardımdan yararlanabilirler" hükmü getirilmiştir. Bu maddedeki düzenlemelerden gerçek kişiler ile kamuya yararlı dernek ve vakıfların adli yardımdan yararlanabilecekleri anlaşılmakta ve bir kısım Yargıtay kararları ile doktrinde kanunda belirtilenler dışında tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamayacakları genel kabul görmektedir. Ancak Kanunda, diğer tüzel kişiler ve şirketlerin adli yardımdan yararlanamayacaklarına dair açık bir hüküm de bulunmamaktadır [...] 6100 sayılı HMK'nın 178/1. maddesinde dayanağını bulup mahkemenin 18.07.2013 tarihli duruşmanın bir nolu ara kararında belirtilen teminat miktarı 37.110,00 TL olan dava değerinin %20'si 7.422,00 TL ve miktarı belirtilmeyen ıslah tarihine kadar yapılan yargılama giderlerinden ibaret olup, yaklaşık 8.000,00 TL civarındadır. Davacı şirket ve yetkilisinin tüm mal varlıkları ile hak ve alacaklarına el konulup tasarruf yetkisi kısıtlandığından şirket ve yetkilisinin 8.000,00 TL civarında ve asgari ücretin yaklaşık dokuz misli fazlası ıslah teminatını yatırmaması aşırı bir külfet oluşturacaktır. Bu nedenle somut olayda HMK'nın 178/1. maddesine göre ıslah teminatının yatırılmasının istenmesi mahkeme veya yargı yerine başvurma hakları üzerinde orantısız bir kısıtlama olduğundan ıslah teminatı ile ilgili adli yardım talebinin kabul edilemeyerek ıslah yapılmamış sayılıp, davanın sonuçlandırılması, yargıya erişim engellenerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6 (1). fıkrasında ifadesini bulan adil yargılanma hakkının ihlali niteliğindedir. [...] Bu durumda mahkemece somut olayda davacı şirket ve yetkilisinin tüm malvarlığına el konulmuş olduğundan ıslah için HMK'nın 178/1. maddesi uyarınca talep edilen teminatı yatırmamasının mümkün olmaması sebebiyle adli yardım talebi kabul edilip dava tamamen ıslah edildiğinden, ıslah edilen şekliyle işin esası incelenip sonucuna uygun bir karar verilmesi gerekirken bu hususlar üzerinde durulmadan adli yardım talebi yerinde görülmemekle, teminatın yatırılmaması nedeniyle ıslahın yapılmamış sayılması ve davanın reddine karar verilmesi doğru olmamış, bozulması uygun bulunmuştur [...]" Y. 15. HD., E. 2013/6713 K. 2014/6595 T. 14.11.2014 (Lexpera).

¹⁵² "[...] Tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması sadece kamuya yararlı dernek ve vakıflarla sınırlıdır. HMK'nın 334/2. maddesinin Hükümet Gerekçesinde; "...Kamuya yararlı dernek ve vakıfların faaliyetleri sırasında taraf olmak zorunda kalacakları dava ve işler sebebiyle yapacakları harcamaları karşılayacak yeterli mali kaynaklarının bulunmaması durumunda, gerçekleştirilebilecekleri kamuya yararlı faaliyetlerin de tehlikeye girmesi söz konusu olabileceğinden, bu tür tüzel kişilerin de adli yardımdan yararlanmaları uygun bulunmuştur." şeklinde maddenin konuluş amacı açıklanmıştır. Şu hâlde kamuya yararlı dernek ve vakıflar dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması mümkün değildir. Tüm bu genel açıklamalar kapsamında somut olay değerlendirildiğinde; adli yardım isteminde bulunan ticarî şirketi olan davacı, HMK'nın 334/2. maddesinde tahdidi olarak sayılan adli yardımdan yararlanabilecek tüzel kişilerden olmadığından; mahkemece anılan madde hükmü gözetilerek davacı şirketin adli yardımdan istifade edemeyeceği gerekçesiyle verilen direnme kararı uygun bulunmuştur. Hâl böyle olunca mahkemenin yukarıda açıklanan hususlara değinen direnme kararı yerindedir. [...]", Y. HGK., E. 2017/256 K. 2021/1280 T. 21.10.2021 (Lexpera).

4. Anayasa Mahkemesi kararları

Kamuya yararlı dernek ve vakıflar haricindeki tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı konusunda, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen iki karar mevcuttur.

Anayasa Mahkemesi'nin bu hususta vermiş olduğu ilk karara¹⁵³ konu uyuşmazlık, başvuruçuların müteselsil kefil olduğu 649,183,468.82 TL değerindeki bir kredi sözleşmesine ilişkindir. Alacaklı bankanın açtığı icra takibi başvuruçuların itirazı ile durmuş ve bunun üzerine alacaklı banka itirazın iptali davası açmıştır. Davanın kabul edilmesinin üzerine de davalı taraf adlî yardım talepli temyiz başvurusunda bulunmuştur. Yargıtay ise, davalı ticari şirketin çok yüksek tutardaki nispi harç için başvurduğu adlî yardım talebini, Kanun'da sayılanlar dışındaki tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanmasının mümkün olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Başvuruçuların temyiz için gerekli harcı ödeyememesi nedeniyle de ilk derece mahkemesinin kararı kesinleşmiştir. Bunun üzerine başvuruçular, mahkemeye erişim haklarının ihlâl edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunmuşlardır. Anayasa Mahkemesi, sermaye şirketlerinin adlî yardımdan yararlanmaları konusunda iç hukukta bir yasal düzenleme bulunmadığını ve Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler arasında da bu hususta bir fikir (uygulama) birliğinin bulunmadığını belirterek, başvuruçuların mahkemeye erişim haklarının ihlâl edilmediğine karar vermiştir¹⁵⁴.

Anayasa Mahkemesi'nin bu konuya dair vermiş olduğu ikinci karar ise aksi yönde olup, dikkat çekicidir. Anayasa Mahkemesi, bir sermaye şirketinin mahkemeye erişim hakkının ihlâl edildiği gerekçesiyle yapmış olduğu bireysel başvuru sonucunda, 17/05/2023 tarihinde kamuya yararlı dernek ve vakıflar haricindeki tüzel kişilerin de adlî yardımdan yararlanabileceğine dair bir karar vermiştir¹⁵⁵. Karara konu olayda, başvuruçucu inşaat işleri ile uğraşan bir şirket olup 4 blok ve 135 daireden oluşan bir site inşa etmiştir. Sitenin bulunduğu alana dair imar planı Diyarbakır Valiliği'nce açılan dava sonucu Toprak Kurulu kararı olmaksızın tarım arazisinin imara açılmasında hukuka uyarlık bulunmadığı gerekçesiyle iptal edilmiştir. Mahkeme kararına istinaden Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi yıkım işlemi gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine başvuruçucu yürürlükteki imar planına dayalı olarak verilen ruhsatlara istinaden inşa edilen sitenin hukuka aykırı şekilde yıkılması nedeniyle Diyarbakır 3. İdare Mahkemesi'nde¹⁵⁶, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Sur Belediye Başkanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı aleyhine tazminat davası açmıştır. Dava açılırken 5.000 TL olarak belirlenen talep sonucu, bilirkişi raporu ile yapılan tespit sonucu ıslah ile artırılmak istenmiştir. Başvuruçucu bu artırmayı, ıslah talepleri nedeniyle ödemesi gereken harç miktarının çok yüksek olduğu, iflasın eşiğine geldiği, masraflarını karşılama gücünden yoksun olduğu gerekçesiyle adlî yardım talepli yapmıştır. Mahkeme başvuruçucu şirketin yargılama giderlerini karşılayamayacağını gösteren mali durumuna ilişkin herhangi

¹⁵³ 10 Mayıs 2016 tarihli Anayasa Mahkemesi kararı. Kararla ilgili bilgiler için bkz. Balcı, "Adli Yardım", 28-29. Bu karara konu olan uyuşmazlık İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne taşınmıştır (İHAM, Nalbant ve diğerleri/Türkiye (B. No: 59914/16, 3/5/2022)). Bkz. yuk. II, B.

¹⁵⁴ Söz konusu kararın metnine erişilememiştir. Bununla birlikte, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin bu karara atfı yaptığı bir kararın ilgili bölümü şu şekildedir: "On 10 May 2016 the Constitutional Court dismissed the applicants' complaint, holding that the court fees required from them had not been excessive in view of the value of the litigation and that therefore there had been no infringement of their right of access to a court. The Constitutional Court further noted that the legal provision providing for the payment of court fees on a percentage basis was sufficiently foreseeable. As regards the applicant companies, it held firstly that there was no legal basis in domestic law on which commercial entities could be granted legal aid, and secondly that there was no consensus among the member States of the Council of Europe as regards the granting of legal aid to legal entities. Regarding the latter aspect, it referred to *Granos Organicos Nacionales S.A. v. Germany* (no. 19508/07, § 53, 22 March 2012)", İHAM, Nalbant ve diğerleri/Türkiye (B. No: 59914/16, 3/5/2022), A.16. Bu karar hakkında ayrıca bkz. Balcı, "Adli Yardım", 29.

¹⁵⁵ AYM, *Kemtaş Tekstil İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.*, B. No: 2020/22192, 17/5/2023, R.G. Tarih ve Sayı: 8/11/2023-32363.

¹⁵⁶ 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 31. maddesine göre, adlî yardım konusunda Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu hükümleri uygulanır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 447. maddesine göre de mevzuatta, yürürlükten kaldırılan 18/6/1927 tarihli ve 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa yapılan yollamalar, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun bu hükümlerin karşılığını oluşturan maddelerine yapılmış sayılır. Dolayısıyla idare mahkemelerinde de adlî yardım hususunda Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334 ve devamı maddeleri uygulanır. Bu konuda ayrıca bkz. Yılmaz, "Adli Yardım", 568; Köksal, "Adli Yardım", 99.

bir belge sunmadığı gerekçesiyle adli yardım talebini reddetmiştir. Bunun üzerine başvuru, dava konusu inşaatın haksız ve hukuka aykırı şekilde yıkımından sonra müvekkil şirketin ekonomik olarak iflasın eşiğine geldiğini, bu nedenle bankalar ve tüm alacaklılar tarafından hakkında icra takibi başlatıldığını, bütün banka hesaplarına ve mal varlıklarına haciz konulduğunu belirterek karara itiraz¹⁵⁷ etmiştir. Başvuru ayrıca taşınmaz kayıtlarını ve hakkında başlatılan icra takiplerini ek beyan dilekçesiyle sunmuştur. İlk derece mahkemesi bu sefer de Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinin ikinci fıkrasında özel hukuk tüzel kişilerinin adli yardımdan yararlanabileceğine ilişkin bir düzenleme bulunmadığını belirterek başvuru talebini reddetmiştir. Ayrıca mahkeme, davanın açıldığı tarihteki değer olan 5.000 TL üzerinden kabul kararı vermiştir. Bunun üzerine, başvuru mahkemeye erişim hakkının ihlâl edildiği gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunmuştur.

Bu başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi, öncelikle mahkemeye erişim hakkına müdahalenin olduğunu tespit etmiştir. Buna göre, başvuru talebinin reddedilmesi sonucu masrafları ödemek zorunda bırakılması ve ıslah talebinin kabul edilmemesi nedeniyle mahkemeye erişimine müdahalede bulunulduğu açıktır. Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesine dayanan adli yardım talebinin reddine dair kararın kanunî bir dayanağının bulunduğunu tespit etmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi'ne göre, hukuk düzenince hak ve borç sahibi olma imkânı verilmekle beraber gerçek kişilerden farklı olarak ödeme gücü bulunmadığı hâlde adli yardımdan yararlandırılmayan ticari şirketlerle ilgili uygulamanın bizzat kanundan kaynaklanmasının anayasal özerk bir yorumla değerlendirilmesi gerekir. Adli yardım talebinin kabul edilmesi için gerekli olan yargılama veya takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olma ölçütü yalnızca gerçek kişiler için geçerli bir kavram değildir. Borca batık durumda olan yani aktifleri borçlarını karşılayamayan ticari şirketlerin de bu kapsamda değerlendirileceği, ödeme gücünden yoksunluğun ise şirketlerin yıllık ve ara dönem finansal tablolarından, denetime tabi şirketlerde denetim raporlarından, erken teşhis komitesinin raporlarından, yönetim organının tespitlerinden objektif olarak belirlenebileceği açıktır. Hak ve fiil ehliyetine sahip olan tüzel kişilere hukuk düzeni tarafından borç ve yükümlülük öngörülmüştür. Tüzel kişilere aktif ve pasif dava ehliyetine sahip olarak iddialarını yargısal merciler önünde dile getirme imkânı tanındığına göre yüksek miktardaki yargılama giderlerini ödemekten aciz olan ticari şirketler açısından bu durumun dava açmayı zorlaştırabileceği hatta imkânsız hâle getirebileceği açıktır. Ödeme gücünden yoksun ticari şirketler bakımından mevzuatta adli yardım kurumu dışında dava açmalarını kolaylaştırabilecek herhangi bir düzenleme ya da yargısal uygulama bulunmadığı da görülmüştür. Bu gerekçelerle, Anayasa Mahkemesi, başvuru talebinin bireysel durumu değerlendirilmeden sırf tüzel kişi olması nedeniyle adli yardımdan yararlanamayacağına ilişkin kanundan kaynaklanan yaklaşımın meşru amacı bulunmadığı, yapılan müdahalenin başvuru talebinin mahkemeye erişimini aşırı derecede zorlaştırdığı hatta imkânsız hâle getirdiği sonucuna varmıştır. Dolayısıyla başvuru üzerinde ağır bir külfet oluşturan söz konusu müdahalenin ölçülü olmadığını tespit etmiştir. Anayasa Mahkemesi giderim şekli olarak ise iki yöntemin birlikte uygulanması gerektiğine karar vermiştir. Bu yöntemlerden ilki, bireysel başvuru talebinin amacına ve işlevine uygun şekilde benzeri ihlallerin de önüne geçmek amacıyla kanunî düzenleme yapılması hususundaki keyfiyetin TBMM'ye bildirilmesidir. İkincisi ise, Anayasa'nın 152. maddesi uyarınca ilgili kanun hükmünün iptali için Anayasa Mahkemesi'ne itiraz yoluyla başvurulabilmesi için yeniden yargılama yapılmasında hukukî yarar bulunduğundan, kararın bir örneğinin ilk derece mahkemesine gönderilmesidir.

¹⁵⁷ Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 337. maddesinin ikinci fıkrasında 6459 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle, adli yardım talebinin reddine ilişkin kararlara karşı, tebliğinden itibaren iki hafta içinde itiraz etme imkânı tanınmıştır. (6459 sayılı İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, R.G., 30/04/2013, S. 28633).

D. Görüşümüz

Türk hukukunda, kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin de adli yardımdan yararlanabileceği yönündeki öğretideki görüşler¹⁵⁸ ile Yargıtay'ın¹⁵⁹ ve Anayasa Mahkemesi'nin son yaklaşımı¹⁶⁰ kanaatimizce isabetlidir. Öyle ki bu durum çeşitli gerekçelere dayandırılabilir:

İlk olarak, kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanabilmesine Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesi engel değildir. Şöyle ki her ne kadar maddenin ikinci fıkrasında kamuya yararlı dernek ve vakıfların adli yardımdan yararlanabileceği düzenlenmişse de bunların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanmaları açıkça yasaklanmamıştır. Nitekim az da olsa farklı yönde kararların verilmesini mümkün kılan da esasen böyle bir yasaklamanın olmamasıdır. Bu maddede aslında gerçek kişiler ile kamuya yararlı dernek ve vakıfların adli yardımdan hangi şartlarda yararlanabileceği düzenlenmiştir. Yoksa diğer tüzel kişilere dair bir düzenleme yapılmamıştır. Madde gerekçesinde yer alan *"gerçek kişiler için öngörülen adli yardımdan, istisnâ olarak, kamuya yararlı dernek ve vakıfların da yararlanabilmeleri düzenlenmiştir"* ifadesi de hükmün bu şekilde anlaşılmasına engel değildir. Zira yukarıda ifade edildiği üzere, kanunda kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamayacağına dair genel bir hüküm bulunmadığından, hangi tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanabileceğine dair istisnâ bir hükmün varlığından da bahsedilemez. Kaldı ki kanunun gerekçesi hükmün yorumlanmasında bağlayıcı değildir¹⁶¹.

İkinci olarak, adli yardım kurumunun hem amacı hem de dayanağını teşkil eden haklar ve ilkeler dikkate alındığında kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin de adli yardımdan yararlanabilmeleri gerekir. Şöyle ki bu kurumun kabul edilmesi sadece sosyal devlet ilkesinin değil, aynı zamanda hukuk devleti ilkesinin, eşitlik ilkesinin, hukukî dinlenilme hakkının, hak arama hürriyetinin ve bu bağlamda mahkemeye erişim hakkının da bir gereğidir. Bu bakımdan kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamamaları, söz konusu hakların ve ilkelerin ihlâl edilmelerine neden olur. Öte yandan adli yardımın, devletin kamu kaynakları ile finanse ettiği bir yardım olması ve kamu kaynaklarının sınırlı olması, kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlandırılmaması için haklı bir gerekçe olamaz. Çünkü adli yardım kurumunun dayanağı olan söz konusu haklar ve ilkeler temel haklar niteliğinde olup, hukuk politikasına göre değişkenlik arz etmez. Bu nedenle kamu kaynaklarının sınırlı olduğu gerekçesiyle kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlandırılmaması söz konusu temel hakların göz ardı edilmesi anlamına gelir.

Üçüncü olarak, adli yardımın sosyal devlet ilkesinin bir gereği olması, bu kurumdaki kural olarak sadece gerçek kişilerin yararlanması için haklı bir gerekçe olamaz. Aksine sosyal devlet ilkesi açısından bakıldığında da kanaatimizce kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin de adli yardımdan yararlanabilmeleri gerekebilir. Bu noktada öncelikle kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüm tüzel kişilerin - özellikle de şirketlerin - tamamının yargılama giderlerini ödeyebilecek durumda olduklarını varsaymak doğru değildir. Keza şirketlerin borç ödemediği aciz ya da borca batık oldukları için adli yardım talep ettiklerini varsaymak da yerinde değildir. Nitekim ödenecek yargılama giderleri somut olaya göre çok yüksek miktarları bulabilir. Böyle bir yargılama giderini özellikle küçük ve orta ölçekli şirketler ödemekte zorlanabilirler. Söz konusu tüzel kişilerin yargılama giderlerini ödeyememeleri nedeniyle haklarını arayamamaları ise tüzel kişilerin malvarlıklarını koruyabilmelerini ve varlıklarını sürdürebilmelerini tehlikeye atabilir. Bu durum ekonomik ve sosyal hayatı ciddi şekilde etkileyebilecek sonuçlar doğurabilir. Örneğin, davanın şirketin sahip olduğu tek malvarlığına ilişkin

¹⁵⁸ Bkz. yuk. II. C. 2.

¹⁵⁹ Bkz. yuk. II. C. 3.

¹⁶⁰ Bkz. yuk. II. C. 4.

¹⁶¹ Hakan Pekcanitez, *Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku* (İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2017), 74; Atalı vd., *Usûl*, 15.

olduğu ya da dava konusu edilen malvarlığının şirketin devamı için hayati önemde bulunduğu hâllerde, şirketin yüksek yargılama giderini ödeyemediği için dava açamaması, söz konusu şirketin varlığının son bulmasına ve çok sayıda kişinin işsiz kalmasına neden olabilir. Böyle bir durumda şirketin adli yardımdan yararlanabilmesi sosyal devlet ilkesinin gerçekleştirilmesine hizmet eder.

Dördüncü olarak, kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamaması çelişkili bir durum da ortaya çıkarmaktadır. Nitekim kanun koyucu tarafından hak ve fiil ehliyeti, dolayısıyla taraf ve dava ehliyeti verilmiş olan bir tüzel kişinin, adli yardımdan yararlanamaması nedeniyle somut olaya göre mahkemeler önünde dava açamaması ve davada taraf olamaması hukukî açıdan tutarlı değildir. Maddî hukukun tanıdığı bir hakkın öznesi olabilen bir tüzel kişinin, söz konusu hakka ilişkin yargılamada da özne olabilmesi gerekir. Bu da yargılama giderinin çok yüksek olduğu bir uyuşmazlıkta, söz konusu tüzel kişiye adli yardım imkânı tanınması ile mümkün olur.

Son olarak Anayasa Mahkemesi, ihlallerin önüne geçilmesi amacıyla kanunî düzenleme yapılması hususundaki keyfiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirilmesine karar vermiştir. Kanaatimizce yukarıda işaret edildiği üzere kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanması açısından kanunî bir engel olmamakla birlikte bu konuda kanunî bir düzenleme yapılması, aksi yöndeki uygulamanın sona erdirilmesi bakımından yerinde olacaktır.

Yapılacak düzenlemede öncelikle iddia ve savunmada haklı görünme ve mali açıdan zor duruma düşme şartlarının yanında Alman, İsviçre ve Avusturya hukukundaki düzenleme ve görüşlerde olduğu gibi, tüzel kişilerin yanı sıra ekonomik açıdan ilgililerin de yargılama giderlerini ödeyemeyecek durumda olması şartı da aranmalıdır. Çünkü aslında ödeme gücü olan kişilerin giderlerden kaçınmak amacıyla tüzel kişileri kullanmaları söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu yönde yapılacak bir düzenleme tüzel kişiler üzerinden gerçekleştirilebilecek kötü niyetli adli yardım taleplerinin önüne geçilmesini sağlayabilir. Ancak bu kavram hukukumuzda yabancı olduğundan ve dolayısıyla kimlerin ekonomik açıdan ilgili olabileceklerinin tespiti güç olabileceğinden, kanunî düzenlemeden arzu edilen amacın gerçekleşebilmesi için bu kişilerin kimler olabileceği kanun metninde veya gerekçesinde açıkça ifade edilmelidir. Ayrıca yapılacak düzenlemeye tüzel kişilerin malî durumunun, gerçek kişilerden farklı olarak, kanunda sayılacak nitelikli belgeler vasıtasıyla titiz bir şekilde incelenmesi gerektiği yönünde bir hüküm de eklenebilir. Nitekim bu durum, kamu kaynaklarının sınırlı olması gibi ekonomik endişelerin de önüne geçecektir.

Öte yandan, kanaatimizce tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanabilmesi için ayrıca kamu yararı şartının aranması, Alman hukukundaki durumun aksine, hukukumuz bakımından sorun doğurabilecek niteliktedir. Nitekim bu yönde bir şartın aranması hâlinde, hangi yargılamaların kamu yararını ilgilendirdiğinin tespiti güç olabilir. Dolayısıyla böyle bir şartın aranması durumunda tüzel kişilerin adli yardım talep ettiği her uyuşmazlıkta, ayrı bir tartışmanın ortaya çıkması pek muhtemeldir.

Nihayet tüzel kişilerin herhangi bir ayırım yapılmaksızın adli yardımdan yararlanabilmeleri kanaatimizce mümkün olduğundan, yabancı tüzel kişilerin de karşılıklılık şartının sağlanması hâlinde, adli yardımdan yararlanabilmeleri mümkündür. Bu doğrultuda yapılacak bir düzenlemede bu hususun da açıklığa kavuşturulması faydalı olacaktır.

Sonuç

Adli yardım, yoksulluğu nedeniyle yargılama giderlerini kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda olan kişinin, bu giderlerden geçici olarak muaf tutulmasını sağlayan bir kurumdur. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun "adli yardımdan yararlanacak kişiler" başlıklı 334. maddesinde belirli şartlarla gerçek kişilerin, kamuya yararlı dernek ile vakıfların ve yabancıların adli yardımdan yararlanabileceği düzenlenmiştir. Kamuya yararlı dernek ve vakıflar haricindeki tüzel kişilerin adli

yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı meselesi ise Türk hukukunda öğretide ve yargı kararlarında tartışmalıdır.

Tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı çeşitli hukuk sistemlerinde farklı şekillerde düzenlenmiştir. Bu konuda genel olarak üç farklı yaklaşımın olduğu söylenebilir. Bir grup ülkede tüzel kişilerin adlî yardım hakkı bulunmazken, bazı ülkelerde yalnızca kâr amacı gütmeyen tüzel kişilerin adlî yardım hakkından yararlanabileceği belirtilmiştir. Nihayet bazı ülkelerde ise, ticari şirketler de dâhil olmak üzere tüzel kişiler belirli şartları sağlamaları hâlinde adlî yardıma başvurabilir.

Alman hukukuna göre, Avrupa Birliği üyesi olan başka bir devlette veya Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması'na taraf olan başka bir devlette kurulmuş ve orada yerleşik olan bir tüzel kişi, giderler kendisi veya hukukî uyuşmazlığın konusuyla ekonomik açıdan ilgili olanlar (*wirtschaftlich Beteiligten*) tarafından ödenemiyorsa ve hakkın aranmaması veya hakkın savunulmaması kamu yararına aykırılık teşkil edecekse, adlî yardımdan yararlanabilir. İsviçre hukukunda ise tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanması konusu İsviçre Federal Medenî Usûl Kanunu tarafından yasaklanmamış ve bu konu uygulamaya bırakılmıştır. İsviçre Federal Mahkemesi'ne göre, sahip olduğu yegâne malvarlığının uyuşmazlık konusu olması ve tüzel kişinin yanında ekonomik açıdan ilgililerin (*wirtschaftlich Beteiligten*) tamamının da yoksul olması hâlinde, tüzel kişiler adlî yardımdan yararlanabilir. Avusturya hukukunda ise tüzel kişiler, yargılamanın sürdürülebilmesi için gerekli olan giderler kendileri veya yargılamanın yürütülmesinde ekonomik açıdan ilgili olanlar tarafından sağlanamıyorsa ve hakkın aranması veya hakkın savunulması açıkça kötü niyetli değilse ya da bunların kabul edilmesi çok zayıf bir ihtimâl dâhilinde görünmüyorsa, adlî yardımdan yararlanabilir. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin de bu konuda yakın tarihte vermiş olduğu bir kararı bulunmaktadır. Bu kararda, İnsan hakları Avrupa Mahkemesi, fiilen yargılama giderlerini karşılama imkânı olmayan tüzel kişilerin de mahkemeye erişim hakkının gereği olarak adlî yardımdan yararlanabileceğini kabul etmiştir.

Türk hukukunda ise, tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanması aslında Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesinde açıkça yasaklanmamıştır. Bununla birlikte, kamuya yararlı dernek ve vakıfların adli yardımdan belirli şartlarla yararlanabileceği açıkça düzenlenmiştir. Buradan hareketle, öğretide ve yargı kararlarında ağırlıklı olarak diğer tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanamayacağı kabul edilmektedir. Ancak bu konuda, bireysel başvuru sonucu Anayasa Mahkemesi yakın tarihte dikkat çekici bir karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin yakın tarihte vermiş olduğu bir karar ile uyumludur. Anayasa Mahkemesi'ne göre, adlî yardım talebinin kabul edilmesi için gerekli olan yargılama giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olma ölçütü yalnızca gerçek kişiler için geçerli bir kavram değildir. Tüzel kişilere aktif ve pasif dava ehliyetine sahip olarak iddialarını yargısal merciler önünde dile getirme imkânı tanındığına göre, yüksek miktardaki yargılama giderlerini ödemekten aciz olan ticari şirketler açısından bu durum dava açmayı zorlaştırabilir hatta imkânsız hâle getirebilir. Kişinin bireysel durumu değerlendirilmeden sırf tüzel kişi olması nedeniyle adlî yardımdan yararlandırılmaması, tüzel kişinin mahkemeye erişim hakkını ihlâl eder.

Kanaatimizce Türk hukukunda, kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin de adlî yardımdan yararlanabileceği yönündeki öğretideki görüşler ile Yargıtay'ın ve Anayasa Mahkemesi'nin son yaklaşımı yerindedir. Nitekim Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesi kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanmasını yasaklamamaktadır. Söz konusu tüzel kişilerin de adlî yardımdan yararlanabilmesi hukuk devleti ilkesinin, eşitlik ilkesinin, hukukî dinlenilme hakkının, hak arama hürriyetinin ve mahkemeye erişim hakkının bir gereğidir. Yine taraf ve dava ehliyetine sahip bir tüzel kişinin, maddî hukukta sahip olduğu bir hakkı yargılama giderinin yüksek olduğu bir davada adlî yardımdan yararlanamaması nedeniyle ileri sürememesi yerinde olmaz. Ayrıca ülkedeki sosyal ve ekonomik etkileri dikkate alındığında özellikle şirketlerin bazı somut

olaylarda adlî yardımdan yararlanabilmeleri sosyal devlet ilkesinin gerçekleştirilmesine de hizmet edebilir.

Son olarak, kamuya yararlı dernek ve vakıfların dışındaki tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanması konusunda kanunî bir düzenleme yapılması yerinde olacaktır. Bu düzenlemede öncelikle iddia ve savunmada haklı görünme ve mali açıdan zor duruma düşme şartlarının yanında Alman, İsviçre ve Avusturya hukukundaki düzenleme ve görüşlerde olduğu gibi, tüzel kişilerin yanı sıra ekonomik açıdan ilgililerin de yargılama giderlerini ödeyemeyecek durumda olması şartı da aranmalıdır. Yapılacak düzenlemeye, tüzel kişilerin malî durumunun kanunda sayılacak nitelikli belgeler vasıtasıyla incelenmesi gerektiği yönünde bir hükmün eklenmesi de faydalı olabilir. Diğer taraftan tüzel kişilerin adlî yardımdan yararlanabilmesi için ayrıca kamu yararı şartı aranmamalıdır. Aksi bir kabul, hangi yargılamaların kamu yararını ilgilendirdiğinin tespiti güç olabileceğinden, yeni tartışmaları beraberinde getirecektir.

Kaynakça

- Akbal, Mehmet. "Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım", *TBB Dergisi* 93 (2011), 147-173.
- Akkan, Mine. "Medenî Usûl Hukukunda Etkin Hukukî Koruma". *MİHDER* 3/6 (2007), 29-68.
- Akkan, Mine. *Medenî Usûl Hukukunda Avukatla Temsil Zorunluluğu*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2010.
- Aktepe Artık, Sezin. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014.
- Akyol Aslan, Leyla. "Adli Yardım Kurumunun Arabuluculukta Uygulanması – (HUAK m. 13/3)". *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1 (Ocak 2018), 79-134.
- Alangoya, H. Yavuz vd. *Medenî Usûl Hukuku Esasları*, İstanbul: Beta Yayınları, 8. Baskı, 2011.
- Ansary, Sabri Şakir. *Hukuk Yargılama Usulleri*. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 7. Baskı, 1960.
- Arslan, Ramazan vd. *Medenî Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 7. Baskı, 2021.
- Atalay, Oğuz. *Medeni Usul Hukukunda Adli Yardım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Atalay, Oğuz. *Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 15. Bası, 2017.
- Atalı, Murat. "İsviçre Federal Hukuk Muhakemeleri Taslağı". *Legal Medenî Usûl ve İcra İflas Hukuku Dergisi* 1 (2005), 123-180.
- Atalı, Murat vd. *Medenî Usûl Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 6. Bası, 2023.
- Balcı, Yıldız. "Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım: Nalbant ve Diğerleri / Türkiye Kararı", *İnsan Hakları Dergisi* 10 (2022), 26-31.
- Balkar, Süheylâ. "Ödeme Güçlüğü İçinde Bulunma veya İflas Halinin Tahkim Anlaşmasına Etkileri". *Tahkim Anlaşması*. ed. Hatice Özdemir Kocasakal - Süheylâ Balkar. 131-165. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- Baumbach, Adolf vd. *Zivilprozessordnung mit FamFG, GVG und anderen Nebengesetzen*. München: Verlag C. H. Beck, 74. Auflage, 2016.
- Baumgartner, Samuel vd., *Schweizerisches Zivilprozessrecht*. Bern: Stämpfli Verlag AG, 10. Auflage, 2018.
- Berkin, Necmeddin M. *Medenî Usûl Hukuku Esasları*. İstanbul: Hamle Matbaası, 1969.
- Berkin, Necmeddin M. *Tatbikatçılara Medenî Usul Hukuku Rehberi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1981.
- Bilge, Necip - Önen, Ergun. *Medeni Yargılama Hukuku Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3. Bası, 1978.
- Birtane, Şermin. *Etkili Bir Başvuru Yolu Olarak Bireysel Başvuru*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2019.
- Blomeyer, Arwed. *Zivilprozeßrecht Erkenntnisverfahren*. Berlin: Duncker & Humblot, 2. Auflage, 1985.
- Bork, Reinhard. "vor § 114". *Stein/Jonas Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 2 §§ 78-147*. ed. Reinhard Bork – Herbert Roth. Tübingen: Mohr Siebeck, 23. Auflage, 2016.
- Bork, Reinhard. "§ 114". *Stein/Jonas Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 2 §§ 78-147*. ed. Reinhard Bork – Herbert Roth. Tübingen: Mohr Siebeck, 23. Auflage, 2016.

- Bork, Reinhard. "§ 116". *Stein/Jonas Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 2 §§ 78-147*. ed. Reinhard Bork – Herbert Roth. Tübingen: Mohr Siebeck, 23. Auflage, 2016.
- Bühler, Alfred. "Die neuere Rechtsprechung im Bereich der unentgeltlichen Rechtspflege". *SJZ* 94 (1998), 225-232.
- Bühler, Alfred. "Vorbemerkungen zu Art. 117-123". *Berner Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung, Band I: Art. 1-149 ZPO*. ed. Heinz Hausheer-Hans Peter Walter. Bern: Stämpfli Verlag AG 2012.
- Bydlinski, Michael. "§ 63". *Kommentar zu den Zivilprozessgesetzen 2. Band/1. Teilband EGZPO und §§ 1-73b ZPO*. ed. Hans W. Fasching - Andreas Konency. Wien: MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 3. Auflage, 2015.
- Candan, Turgut. *Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu*. Ankara: Adalet Yayınevi, 5. Baskı, 2012.
- Çelebi, Hüsamettin. "Hak Aramanın Maliyeti". *Ankara Barosu Dergisi* 2 (1989), 257-261.
- Çelik, Özlem. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Türk Hukukunda Medeni Hak ve Yükümlülüklerle İlişkin Davalarda Ücretsiz Avukat Yardımından Faydalanma Hakkı". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24/1 (2020), 285-327.
- Damla Aydın, Ferda Selika. *Medenî Usûl Hukukunda Adli Yardım*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Dolge, Annette. "Art. 64 Unentgeltliche Rechtspflege". *Praxiskommentar Bundesgerichtsgesetz*. ed. Karl Spühler. Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2013.
- Erdoğan, Ersin. *Medenî Usûl Hukuku Kurallarının Yer Bakımından Uygulanması*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2. Bası, 2020.
- Ekinci, Hüseyin. "Mahkemeye Erişim Bağlamında Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Harcı ve Adli Yardım". *Haşim Kılıç'a Armağan*. 1374-1423. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2015.
- Emmel, Frank. "Art. 117 Anspruch". *Kommentar zur Schweizerischen Zivilprozessordnung (ZPO)*. ed. Thomas Sutter-Somm vd. Zürich-Basel-Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 3. Auflage, 2016.
- Erem, Faruk. "Adli Yardım". *İmran Öktem'e Armağan*. 107-124. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970.
- Esendal, Nihan. "Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanması ve Adil Yargılanma Hakkı". *Terazi Hukuk Dergisi* 31 (Mart 2009), 179-194.
- Fischer, Frank O. "ZPO § 116". *Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz Kommentar*. ed. Hans-Joachim Musielak - Wolfgang Voit. München: Verlag Franz Vahlen, 20. Auflage, 2023.
- Fucik, Robert. "§ 63". *Zivilprozessordnung Kommentar*. ed. Walter H.Rechberger - Thomas Klicka. Wien: Verlag Österreich, 5. Auflage, 2019.
- Geimer, Reinhold. "§ 114". *Zöller Zivilprozessordnung*, ed. Richard Zöller vd. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 30. Auflage, 2014.
- Gençcan, Ömer Uğur. "Adli Yardım". *Yargıtay Dergisi* 31/1-2 (2005), 127-140.
- Gottwald, Peter. "Die Stellung des Ausländers im Prozeß". *Grundfragen des Zivilprozessrechts*. Bielefeld: Giesecking, 1991.
- Görgün, L. Şanal vd. *Medenî Usûl Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 10. Baskı, 2021.

- Grunsky, Wolfgang - Jacoby, Florian. *Zivilprozessrecht*. München: Verlag Franz Vahlen, 14. Auflage, 2014.
- Guggenheim, Charles. *Die unentgeltliche Verbeiständung in den kantonalen Zivilprozessrechten*. Zürich: E. Straub, 1944.
- Gündoğdu, Süleyman Burak. *Medenî Yargıda Usûl Kurallarına Aykırılığın Anayasa Mahkemesi'nce Bireysel Başvuru Yoluyla Denetlenmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.
- Güralp, Ayşe Gülin. *Anglo-Amerikan ve Kıta Avrupası Medenî Yargılama Hukuku Sistemleri'ndeki Reform Çalışmaları, Yeni Gelişmeler ve Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011.
- Hanağası, Emel. *Medenî Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.
- Hau, Wolfgang. "Prozesskostenhilfe für Ausländer und Auslandsansässige im deutschen Zivilprozess". *Halûk Konuralp Anısına Armağan, C. I.* 411- 427. Ankara: Yetkin Yayınları, 2009.
- Huber, Lukas. "Art. 117 Anspruch". *ZPO Schweizerische Zivilprozessordnung Kommentar*. ed. Alexander Brunner vd. Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2. Auflage, 2016.
- Iqbal, Yasmin. "SchKG und Verfassung - Dürfen die Grundrechte bei der Zwangsvollstreckung vernachlässigt werden?". *Aktuelle Juristische Praxis* (2004), 627-637.
- Karaaslan, Abdulkadir. *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Usulü ve Uygulama Sorunları, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne Başvuru Usulü ile Karşılaştırmalı Olarak*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- Karafakih, İsmail Hakkı. *Hukuk Muhakemeleri Usûlü Esasları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1952.
- Karan, Ulaş. *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Kabakçoğlu, Hüsnü Mehmet. "Muzaheret Adliye", *Adliye Ceridesi*, S. 4, Yıl: 42, 1942, s. 375-386.
- Karslı, Abdurrahim. *Medenî Muhakeme Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 5. Bası, 2020.
- Kılınç, Ayşe. *Medeni Usul Hukukunda Adlî Yardım*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2013.
- Kießling, Erik. "Vorbemerkung zu §§ 114-127". *Zivilprozessordnung*. ed. Ingo Saenger. Baden-Baden: Nomos, 10. Auflage, 2023.
- Kießling, Erik. "§ 116". *Zivilprozessordnung*, ed. Ingo Saenger. Baden-Baden: Nomos, 10. Auflage, 2023.
- Kley-Struller, Andreas. "Der Anspruch auf unentgeltliche Rechtspflege". *Aktuelle Juristische Praxis* (1995), 179-191.
- Kodek, Georg E. - Mayr, Peter G. *Zivilprozessrecht*. Wien: Facultas, 2018.
- Korkmaz, Ramazan. *Medenî Usûl Hukuku Açısından Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Köchli, Roland. "Art. 117". *Schweizerische Zivilprozessordnung (ZPO)*. ed. Baker - McKenzie. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2010.
- Köksal, Mustafa. "Adli Yardım (Müzaheret Adliye) Kurumunun İdari Yargıdaki Uygulaması". *Terazi Hukuk Dergisi* 40 (Aralık 2009), 97-112.

- Kurt Konca, Nesibe. "Arbuluculuk Sürecinde Adli Yardım Taleplerinde Görevli Merciyeye İlişkin Bir Değerlendirme". *TBB Dergisi* 142 (2019), 231-248.
- Kuru, Baki. *Hukuk Muhakemeleri Usûlü, C. V*. İstanbul: Demir Demir Yayıncılık, 2001.
- Kuru, Baki. *Medenî Usul Hukuku El Kitabı, Cilt 2*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2020.
- Küçük, Alper Tunga. "Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na Göre Adli Yardım", *6. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali, Yoksulluk, Tebliğler*. ed. Adem Sözüer. 7-30. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Meichssner, Stefan. *Das Grundrecht auf unentgeltliche Rechtspflege (Art. 29 Abs. 3 BV)*. Basel: Helbing Lichtenhahn, 2008.
- Meichssner, Stefan. "Aktuelle Praxis der unentgeltlichen Rechtspflege", *Jusletter* (7. Dezember 2009), 1-13.
- Mohs, Florian. "Art. 117 Anspruch". *ZPO Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung*, ed. Myriam A. Gehri vd. Zürich: Orell Füssli Verlag AG, 2. Auflage. 2015.
- Muşul, Timuçin. *Medenî Usûl Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi, 3. Bası, 2012.
- Özekes, Muhammet. *Medenî Usûl Hukukunda Hukukî Dinlenilme Hakkı*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2013.
- Pekcanitez, Hakan vd. *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 11. Bası, 2023.
- Pekcanitez, Hakan. "Hukukî Dinlenilme Hakkı". *Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan*. 753-791. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2000.
- Pekcanitez, Hakan. *Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 15. Bası, 2017.
- Peksöz, Vildan. *Medenî Usûl Hukuku Açısından Adi Ortaklık İlişkileri*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2. Bası, 2022.
- Postacıoğlu, İlhan E.. *Medenî Usûl Hukuku Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 6. Baskı, 1975.
- Postacıoğlu, İlhan E./Altay, Sümer. *Medenî Usûl Hukuku Dersleri*, 7. Bs., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2015.
- Rauscher, Thomas. "Einleitung". *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 1 §§ 1-354*. ed. Wolfgang Krüger - Thomas Rauscher. München: C.H. Beck, 6. Auflage, 2020.
- Reichling, Gerhart. "ZPO § 114". *BeckOK ZPO*. ed. Volkert Vorwerk - Christian Wolf. München: C. H. Beck, 50. Edition Stand: 01.09.2023, 2023.
- Reichling, Gerhart. "ZPO § 116". *BeckOK ZPO*. ed. Volkert Vorwerk - Christian Wolf. München: C. H. Beck, 50. Edition Stand: 01.09.2023, 2023.
- Rüegg, Viktor - Rüegg, Michael. "Art 117". *Basler Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung*. ed. Karl Spühler vd. Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag, 3. Auflage, 2017.
- Reisoğlu, Kemal Hakkı. "Müzaharetli Şahsın Dâvada Haksız Çıkması", *Adalet Dergisi*, 1 (1952), 64-73.
- Rosenberg, Leo vd. *Zivilprozessrecht*. München: Verlag C. H. Beck, 18. Auflage, 2018.
- Ruhi, Ahmet Cemal. *Adli Yardım, Tebligat ve İstinabe*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. bs., 2016 (Adli Yardım).
- Ruhi, Ahmet Cemal. *Türk Hukukunda Yabancı Nafaka İlâmlarının Tenfizi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.

- Sarıöz Büyükalp, A. İpek. *AİHS ve AİHM Kararlarının da İncelenmesi Suretiyle Adil Yargılanma Hakkının Türk Milletlerarası Usûl Hukuku Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018.
- Seiler, Christian. "§ 116". *Thomas/Putzo Zivilprozessordnung*. ed. Heinz Thomas vd. München: Verlag C. H. Beck, 36. Auflage, 2015.
- Smid, Stefan - Hartmann, Sabine. "§ 114". *Zivilprozessordnung und Nebengesetze Großkommentar, Band 2 Teilband 2 §§ 78-127a*. ed. Bernhard Wieczorek - Rolf A. Schütze. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 4. Auflage, 2015.
- Smid, Stefan - Hartmann, Sabine. "§ 116". *Zivilprozessordnung und Nebengesetze Großkommentar, Band 2 Teilband 2 §§ 78-127a*. ed. Bernhard Wieczorek - Rolf A. Schütze. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 4. Auflage, 2015.
- Staehelin, Adrian vd. *Zivilprozessrecht*. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 3. Auflage, 2019.
- Steinmann, Gerold. "Art. 29". *Die schweizerische Bundesverfassung St. Galler Kommentar*, ed. Bernhard Ehrenzeller vd. Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 3. Auflage, 2014.
- Sutter-Somm, Thomas - Seiler, Benedikt. *Handkommentar zur Schweizerischen Zivilprozessordnung*. Zürich: Schulthess Verlag, 2021.
- Şirin, Tolga. *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- Tanriver, Süha. *Medenî Usûl Hukuku. C. I*. Ankara: Yetkin Yayınları, 4. Bası, 2021.
- Taşkın, Âlim. "Adli Yardımın İşlevi Ve Yardım Giderlerinin Geri Alınma Zamanı". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 3 (1999), 831-854.
- Tuchs Schmid, Michael. "Unentgeltliche Rechtspflege für juristische Personen?", *Schweizerische Juristen-Zeitung* 102 (2006).
- Tutumlu, Mehmet Akif. "Temyiz Aşamasında Adli Yardımdan Yararlanmanın Koşulları". *Terazi Hukuk Dergisi* 10/102 (Şubat 2015), 116-120.
- Ulukapı, Ömer - Çon, Ömer. "Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Yolunun Medeni Usul Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi", 1941-1972. *Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan*, Ankara: Yetkin Yayınevi, 2014.
- Ulukapı, Ömer. *Medenî Usûl Hukuku*. Konya: Mimoza Yayıncılık, 3. Baskı, 2015.
- Umar, Bilge. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2. Bası, 2014.
- Üstündağ, Saim. *Medenî Yargılama Hukuku*. İstanbul: Nesil Matbaacılık, 7. Bası, 2000.
- Wache, Daniel. "ZPO § 114". *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 1 §§ 1-354*. ed. Wolfgang Krüger - Thomas Rauscher. München: C.H. Beck, 6. Auflage, 2020.
- Wache, Daniel. "ZPO § 116". *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung, Band 1 §§ 1-354*. ed. Wolfgang Krüger - Thomas Rauscher. München: C.H. Beck, 6. Auflage, 2020.
- Waldner, Wolfram. *Der Anspruch auf rechtliches Gehör*. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 2. Auflage, 2000.
- Willenbruch, Klaus. *Das Armenrecht der juristischen Personen*. Berlin: Duncker&Humblot, 1977.
- Wuffli, Daniel. *Die unentgeltliche Rechtspflege in der Schweizerischen Zivilprozessordnung*. Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2015.

Wuffli, Daniel - Fuhrer, David. *Handbuch unentgeltliche Rechtspflege im Zivilprozess*. Zürich/St. Gallen: Dike Verlag AG, 2019.

Yaşar, İmmihan. "Adli Yardım Uygulaması", *İstanbul Barosu Dergisi*, C. 80, S. 5, 2006, s. 2007-2026.

Yılmaz, Ejder. "Adli Yardım Kurumunun İdari Yargıda Uygulanması". *Makaleler (1973-2013)*, C. 1. ed. Ejder Yılmaz. 565-575. Ankara: Yetkin Yayınları, 2014.

Yılmaz, Ejder. "Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti". *Ankara Barosu Dergisi 2* (1984), 200-224.

Yılmaz, Ejder. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, Cilt III*. Ankara: Yetkin Yayınları, 3. Baskı, 2017.

Zempel Almuth - Völker, Mallory. "§ 114". *Zivilprozessordnung Kommentar*. ed. Hanns Prütting - Markus Gehrlein. Köln: Luchterhand Verlag, 8. Auflage, 2016.

Zempel Almuth - Völker, Mallory. "§ 116". *Zivilprozessordnung Kommentar*. ed. Hanns Prütting - Markus Gehrlein. Köln: Luchterhand Verlag, 8. Auflage, 2016.

Makale Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları: Bu makalenin yazımına tüm yazarlar eşit katkıda bulunmuştur. Tüm yazarlar son metni okudu ve onayladı.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.